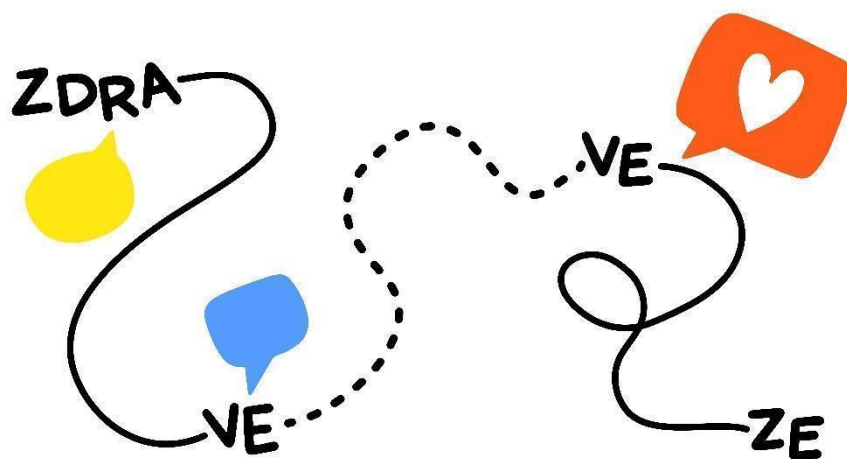

**Ispitivanje potreba i stavova o uvođenju cjelovite
seksualne edukacije u osnovne i srednje škole na području
PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a**

Istraživački izvještaj

IMPRESSUM

Istraživačice: Ana Ajduković, Maša Cek, Iva Davorija, Marinella Matejčić, Maja Obućina, Greta Grakalić Rački, Antonija Stojanović Almesberger, Janja Trkulja, Ema Žufić

Volonterke i asistentice: Melisa Favretto, Petra Linčić, Mia Mudri, Mara Klanjac, Antonella Kuzma, Lucija Tomac

Izvještaj sastavila: Maša Cek

Lektorirala: Jana Pamuković

Projekt Zdrave veze provode Udruga za ljudska prava i građansku participaciju PaRiter, Lezbijska organizacija Rijeka – LORI, SOS Rijeka – centar za nasilje i ljudska prava i Udruga Delta, partneri na projektu su i jedinice lokalne i regionalne samouprave, i to Grad Rijeka i Varaždinska županija, dok su Primorsko-goranska županija i Sisačko-moslavačka županija suradnički partneri.

Istraživački izvještaj je izrađen u okviru projekta Zdrave veze.

Projekt Zdrave veze podržan je s 90.000,00 € kroz Fond za aktivno građanstvo, sredstvima Islanda, Lihtenštajna i Norveške u okviru EGP grantova.

Sadržaj izvještaja isključiva je odgovornost Udruge za ljudska prava i građansku participaciju PaRiter i ne odražava nužno stavove država donatorica i upravitelja Fonda.

Projekt "Zdrave veze" je podržan kroz Fond za aktivno građanstvo, sredstvima Islanda, Lihtenštajna i Norveške u okviru EGP grantova.

Sadržaj

SAŽETAK	4
Nacrt istraživanja	6
1. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature	6
2. Svrha i cilj istraživanja	8
3. Predmet istraživanja	9
4. Metode istraživanja	10
Analiza školskih kurikula	11
Programi i aktivnosti vezani uz područja cjelovite seksualne edukacije u kurikulumima osnovnih i srednjih škola	12
Programi i aktivnosti vezane uz cjelovitu seksualnu edukaciju u kurikulumima osnovnih škola	14
Programi i aktivnosti vezane uz cjelovitu seksualnu edukaciju u kurikulumima srednjih škola	17
Analiza upitnika	19
1. Opis upitnika i postupak	19
2. Opis ispitanica i ispitanika	20
3. Iskustvo u provedbi CSE-a	23
4. Stavovi prema poučavanju CSE-a u školama	25
5. Prepreke u provedbi CSE-a u školama	30
6. Potrebe nastavnog osoblja za provedbu CSE-a u školama	32
Analiza fokusnih grupa	34
Stavovi i potrebe nastavnog i stručnog osoblja	35
Stavovi i potrebe učenica i učenika	37
Stavovi i potrebe roditelja	42
ZAKLJUČCI ISTRAŽIVANJA	44
Literatura	50
Zaključak recenzije istraživanja, CESI	51
Prilog 1) Upitnik	52
Prilog 2) Protokol za provedbu fokusnih grupa	59
Protokol o pripremi i provedbi fokusnih grupa za školsko osoblje	61
Protokol o pripremi i provedbi fokusnih grupa za učenike i učenice	64
Protokol o pripremi i provedbi razgovora s roditeljima	67

SAŽETAK

Svrha istraživanja bila je prikupljanje relevantnih podataka za osiguravanje empirijske podloge za zagovaranje uvođenja cjelovite seksualne edukacije (dalje: CSE) u osnovne i srednje škole na području Primorsko-goranske (PGŽ), Sisačko-moslavačke (SMŽ) i Varaždinske županije (VŽ). Istraživanje je obuhvatilo analizu kurikula (27 kurikula osnovnih i 23 kurikula srednjih škola), ispitivanje stavova i potreba školskog osoblja, učenika_ca i roditelja te je pružilo dublji uvid u trenutno stanje CSE-a u navedenim županijama. Istraživanje je obuhvatilo 248 predstavnika_ca školskog osoblja, 41 učenika_ca i šest roditelja.

Prikupljeni podaci upućuju na sljedeće zaključke:

1. **Zastupljenost u kurikulumima osnovnih i sednjih škola:** Istraživanje je pokazalo da se CSE prema UNESCO-ovim smjernicama ne provodi na sustavno na kurikularnoj razini u školama na analiziranom geografskom području. Unatoč prisutnosti tema povezanih s CSE-om u kurikulumima, njihova zastupljenost je ograničena. Samo 13% povezanih sadržaja u školskim kurikulumima adresira CSE, pri čemu srednje škole imaju veći udio (20%) u odnosu na osnovne škole (6%). Stoga se može zaključiti da se CSE prema UNESCO-ovim smjernicama u školama ne provodi na sustavnoj razini. Najviše je obuhvaćeno područje „Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost“, no toliko općenito da se ishodi ne ostvaruju. Najmanje je obuhvaćeno područje Seksualnost i seksualno ponašanje, koje učenici i učenice žele obrađivati s posebno educiranim osobama. S obzirom na dob i razvojne promjene, posebno zabrinjava podatak o malom broju sadržaja i iskazanoj razini poznavanja područja Ljudsko tijelo i razvoj te Seksualno i reproduktivno zdravlje koje su učenici_e izrazili_e na fokusnim grupama.
2. **Perspektive i metode obrade:** Pristupi CSE-u pretežito su društveno-humanističke (40% analiziranih sadržaja) i biološke (32%) prirode, a manje religijske (svega 9%). CSE se uglavnom provodi sporadično, kao dio redovne nastave (28 - 36% ispitanih osoba, ovisno o županiji), kroz međupredmetne teme (19 - 24%) te kroz školske preventivne programe (10 -34%). O CSE-u se najviše priča na Prirodi/Biologiji, Satu razrednika i aktivnostima stručne službe, obilježavanje nekih datuma (npr. Svjetski dan borbe protiv AIDS-a, Valentinovo i sl.) i projekte koji se provode s organizacijama i institucijama iz zajednice. Učenici_e ističu da se u školama pridaje previše važnosti teorijskim znanjima.
3. **Stavovi školskog osoblja:** Iako stavovi prema uvođenju CSE-a variraju među ispitanim osobama, općenito su blago pozitivni i neovisno o županiji i dobi ispitanih osoba. Ispitanice gledaju nešto pozitivnije na CSE od ispitanika, a osobe koje procjenjuju da nisu kompetentne

imaju negativniji stav o uvođenju CSE-a u školu od ostalih. Kao najbolji oblik provedbe CSE-a u školama osoblje ističe međupredmetnu provedbu te izborni predmet (npr. Zdravlje).

4. **Potrebe školskog osoblja:** Ispitanici_e izražavaju potrebu za dodatnom podrškom i edukacijom. Podaci upitnika upućuju na to da ispitanice i ispitanici svoju kompetentnost za provedbu CSE-a ocjenjuju ocjenom nižom od trojke, bez obzira na županiju u kojoj rade. Oko trećine ispitanih osoba smatra da im je potrebna dodatna podrška u obliku radnih materijala na temu CSE-a, a dio ih želi dodatne edukacije, posebno u područjima „(Rodno uvjetovano) nasilje i prevencija“ i „Seksualnost i seksualno ponašanje“.
5. **Stavovi i potrebe roditelja:** Roditelji podržavaju uvođenje CSE-a u škole na način koji je u skladu s UNESCO-ovim smjernicama te uključuje suradnju škole s relevantnim stručnjacima i stručnjakinjama. Izborni predmet smatraju najboljim oblikom provedbe.
6. **Potrebe učenika/ca:** Učenici/e izražavaju potrebu za obuhvatnijim pristupom CSE-u. Najvažnije teme za učenike/e su seksualno zdravlje i razvoj, utjecaj društvenih mreža i medija na sliku o sebi, te pristanku i seksualnom nasilju. Kao najbolji oblik provedbe CSE-a učenici_e bez obzira na dob i mjesto boravka najčešće spominju izborni predmet.

Slijedom navedenih informacija, možemo zaključiti da se CSE u školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a provodi sporadično, uz određen stupanj okolišanja, uglavnom kroz društveno-humanistički pristup. Ključna je obuka i podrška školskom osoblju, ostvarenje suradnje s roditeljima, kao i rješavanje ideoloških sukoba u najboljem interesu djece i mladih. Kao najbolji oblik provedbe ističe se izborni predmet koji bi predavala educirana osoba, odnosno osoba stručna u području.

Nacrt istraživanja

1. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature

Cjelovita seksualna edukacija (dalje: CSE) definira se kao cjeloživotni proces stjecanja informacija i formiranja stavova, vrijednosti i uvjerenja o seksualnom identitetu, odnosima i intimnosti (SIECUS 2004) te kao proces poučavanja koji se temelji na kognitivnim, emocionalnim, fizičkim i društvenim aspektima seksualnosti (UNESCO 2018). UNESCO, UNAIDS, UNFPA, UNICEF, UN Women i WHO (2018), kao i International Planned Parenthood (2010), u smjernicama i dokumentima vezanima uz CSE ističu sveobuhvatan pristup seksualnosti kao model obrazovanja o biološkim, društvenim, psihološkim i dr. aspektima ljudske seksualnosti. Sveobuhvatnim je pristupom nužno adresirati i pitanja kao što su rod, emocije, veze, komunikacija te se CSE odmiče od pristupa temeljenog isključivo na biološkim faktorima i promjenama te stavlja seksualnost u širu perspektivu osobnog i seksualnog rasta i razvoja te kroz edukaciju nudi preventivne mehanizme za štetna ponašanja. Prema UNESCO-ovim smjernicama (2018) karakteristike su cjelovite seksualne edukacije sljedeće: cjelovita je (obuhvaća šire područje seksualnosti koje nije usmjereno isključivo na seksualno i reproduktivno zdravlje), temeljena je na ljudskim pravima (dostojanstvo, jednak tretman i prilika za sudjelovanje), rodno je osjetljiva (promovira rodnu ravnopravnost i uzima u obzir specifičan kulturni kontekst), utemeljena je na građanskim kompetencijama (promovira razvoj kritičkog mišljenja i odgovornog ponašanja) te promovira pozitivan odnos prema seksualnosti i seksualnom užitku.

Na temelju pregleda dokaza proizašlih iz istraživanja, UNESCO u revidiranim smjernicama za uvođenje CSE-a ističe sljedeće zaključke o utjecaju provođenja sadržaja iz domene CSE-a na djecu i mlade: kasnije stupanje u seksualne odnose, smanjenje učestalosti seksualnih odnosa, smanjen broj seksualnih partnera te povećana upotreba kondoma i kontracepcije. Navode se i neka od ograničenja navedenih istraživanja, a to su nedostatak longitudinalnih istraživanja, nemogućnost prilagodbe na različite kontekste te odsustvo kvalitativnih studija koje procjenjuju različite aspekte cjelovite seksualne edukacije. S druge strane, ne postoje apstinencijski programi koji dokazano odgađaju stupanje u seksualne odnose i preveniraju maloljetničke trudnoće (UNESCO 2018).

Koliko je neophodno provoditi cjelovitu seksualnu edukaciju u školama, pokazuju i recentna istraživanja i statistički podaci u Republici Hrvatskoj. Prema podacima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, u 2021. godini u Hrvatskoj su zabilježene tri roditelje ispod 14 godina te 641 roditelja u dobi od 15 do 19 godina. Rezultati istraživanja političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Republici Hrvatskoj (2021) pokazuju da je mladima potrebna podrška u usvajanju pozitivnih stavova vezanih uz rodnu ravnopravnost te seksualne i rodne manjine (Baketa, Bovan i Matić Bojić 2021). Otprilike trećina ispitanih smatra da je istospolna seksualna orijentacija poremećaj ili bolest te da osobe istospolne seksualne orijentacije ne bi trebale javno istupati zbog opasnosti od lošeg utjecaja

na mlade. Gotovo 50% mladih smatra da se istospolna seksualna orijentacija ne bi trebala javno isticati i da bi osobe istospolne orijentacije ovaj aspekt identiteta trebale izražavati samo u privatnoj sferi, a gotovo 20% mladih smatra da osobama istospolne orijentacije treba zabraniti rad s djecom. Određeni eho patrijarhalnog uređenja obiteljskih odnosa vidljiv je iz činjenice da 20% sudionika podržava postavku prema kojoj je muškarac taj koji mora zarađivati kako bi prehranio obitelj. Manje od 50% sudionika_ ca odbacuje ideju da su žene biološki predodređene za uspjeh u poslovima s ljudima, prije nego u, primjerice, tehnicima i informatičarima. Činjenica da otprilike četvrtina sudionika_ ca zauzima neodlučnu poziciju o toj temi, dok četvrtina smatra da odabir posla i uspjeh u poslu jesu biološka datost govori o ukorijenjenosti rodni stereotipa čije se posljedice mogu manifestirati u budućim odlukama i ponašanjima učenika i učenica. Istraživanje koje je proveo Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje (2018) pokazuje da je 58% mladih doživjelo neki oblik nasilnog ponašanja u partnerskim vezama, dok 70% mladih izjavljuje da su takva ponašanja doživljavali kroz tijekom dužeg perioda. Navedeni podaci dokazuju da je nasilje u mladenačkim vezama gorući društveni problem.

Mladi se o seksualnosti i povezanim temama informiraju putem interneta ili drugim neformalnim i nepouzdanim kanalima, dok je trenutni edukacijski fokus ustanova isključivo na biološke i reproduktivne aspekte seksualnosti. U istraživanju o političkoj pismenosti mladih (2021) 57,8% ispitanih navodi da o seksualnosti uopće ne uče ili uče vrlo malo u obrazovnom sustavu (Baketa, Bovan i Matić Bojić 2021). Nedostaje politička volja za uvođenje edukacije koja bi bila *cjelovita* – obuhvaćala socijalne i emocionalne aspekte seksualnosti, *utemeljena na ljudskim pravima, rodno osjetljiva* – promovirala rodnu ravnopravnost uzimajući u obzir specifičan kulturološki kontekst, *utemeljena na građanskim kompetencijama* – promovirajući kritičko mišljenje i odgovorno ponašanje te koja bi *promovirala pozitivan odnos prema seksualnosti* i seksualnom užitku. Nedostatak političke volje za uvođenje ovog tipa edukacije korespondira s konzervativnom klimom u našoj zemlji (kao i konzervativnim religijskim trendovima u većini Europe) i uplitanjem Crkve u obrazovanje deklarativno sekularne države. Tako je prvi program seksualne edukacije verificiran za predavanje u školama u Hrvatskoj TeenSTAR (1997.). Radi se o međunarodnom programu radionica i predavanja koji se temelji na katoličkom učenju o spolnosti i teologiji tijela pape Ivana Pavla II. koji je osmislila redovnica Hanna Klaus 1980. godine, a promovira apstinenciju od spolnih odnosa prije braka te Billingsovu metodu računanja plodnih dana kao jedini siguran oblik kontracepcije.

Danas je situacija takva da su u kurikulumima međupredmetnih tema (Zdravlje, Osobni i socijalni razvoj te Građanski odgoj i obrazovanje) u manjem dijelu pokrivena neke od tema iz CSE-a, no ostaje nepoznato koliko se i ti ograničeni sadržaji međupredmetnih tema zaista i provode jer nema dovoljno istraživanja, a ni sustavne evaluacije. Nedostaju istraživanja usmjerena na nastavnike_ ce i učitelje_ ice odnosno na njihovo iskustvo provođenja CSE-a te ispitivanje stvarnog stanja provedbe i potreba vezanih za stručnu podršku, to jest edukaciju, kako bi se sadržaji mogli kvalitetno implementirati.

Također nedostaje prostor za dijalog s roditeljima, ali i mladima, o temi koja se u društvu predstavlja kao kontroverzna. Organizacije civilnog društva pokušavaju nadomjestiti nedostatak sadržaja iz CSE-a u obrazovnom sustavu nudeći mladima primjerene sadržaje, a ulazak u škole otežan im je upravo zbog stigme i dezinformacija koje se vežu za CSE. Tako aktivnosti organizacija civilnog društva, umjesto da budu komplementarne, postaju jedino mjesto za stručno utemeljene informacije o seksualnosti, rodnoj ravnopravnosti i rodno uvjetovanom nasilju. Time organizacije civilnog društva preuzimaju ulogu javnog sektora, za što nemaju dovoljno kapaciteta.

2. Svrha i cilj istraživanja

Svrha je istraživanja prikupljanje relevantnih podataka za osiguravanje empirijske podloge za zagovaranje uvođenja cjelovite seksualne edukacije (dalje: CSE) u osnovne i srednje škole na području Primorsko-goranske (PGŽ), Sisačko-moslavačke (SMŽ) i Varaždinske županije (VŽ).

Podaci dobiveni iz istraživačkih aktivnosti koristit će se u izradi zagovaračkog dokumenta i za oblikovanje poruka javne kampanje. Predstavnicima navedenih županija izrazili su interes za uvrštavanje nekih sadržaja CSE u škole koje su osnovali, što je i razlog provedbe istraživanja na navedenom geografskom području.

Opći cilj istraživanja jest dobiti uvid u iskustvo provedbe CSE-a, kao i u stavove i potrebe učenika, školskog osoblja i roditelja vezane uz uvođenje CSE-a u osnovne i srednje škole na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije.

Sukladno cilju, temeljno istraživačko pitanje glasi: *Kakvo je stanje i koje su potrebe za uvođenjem cjelovite seksualne edukacije u osnovne i srednje škole na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije?*

Postavljena su sljedeća specifična istraživačka pitanja:

1. *U kojoj su mjeri pojedina područja cjelovite seksualne edukacije (dalje: CSE) zastupljena u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
2. *Iz kojih se perspektiva, kojim oblicima i metodama provodi CSE u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
3. *Kakvi su stavovi školskog osoblja (učitelji, razredne nastave, učitelji, predmetne nastave, nastavnici, stručni suradnici) prema uvođenju CSE-a u osnovne i srednje škole na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
4. *Iz perspektive školskog osoblja i njihovih potreba, koje su predispozicije za kvalitetnu implementaciju CSE-a u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*

5. *Koje su potrebe roditelja predispozicija za kvalitetnu implementaciju CSE-a u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a?*
6. *Koje teme i područja CSE-a učenici i učenice prepoznaju kao posebno važne za učenje u školi?*

3. Predmet istraživanja

Sukladno istraživačkim pitanjima, identificirani su sljedeći predmeti istraživanja:

- a) kurikuli osnovnih i srednjih škola na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a;
- b) iskustva i potrebe svih dionika_ca vezani uz provedbu i uvođenje CSE-a u škole: školskog osoblja (učitelji_ce, nastavnici_e, stručni_e suradnici_e, ravnatelji_ce), roditelja i učenika_ca.

Cjelovita seksualna edukacija operacionalizirana je u skladu s Međunarodnim smjernicama za seksualnu edukaciju (UNESCO 2018). Analiza obuhvaća svih osam područja koja su operacionalizirana redom:

1. Interpersonalne veze (Obitelj; Izgradnja veza temeljenih na inkluziji i međusobnom poštovanju; Seksualni odnosi u vezama; Romantične veze, ljubav i prijateljstvo; Dugogodišnje veze i roditeljstvo);
2. Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost (Vrijednosti i seksualnost; Ljudska prava i seksualnost; Kultura, društvo i seksualnost);
3. Shvaćanje roda (Društvena konstrukcija i definiranje roda, rodni identitet; Rodna ravnopravnost, rodne norme i uloge od djetinjstva do odrasle dobi; Rod i stereotipi – mediji, rad i ekonomski resursi, politička participacija; Rodno uvjetovano nasilje, sigurnost u javnom prostoru; Rod i tjelesna autonomija; Rod, religija i brak);
4. (Rodno uvjetovano) nasilje i njegova prevencija (Nasilje; Pristanak, privatnost i tjelesni integritet; Sigurno korištenje informacijske i komunikacijske tehnologije);
5. Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja (Norme i utjecaj vršnjaka na seksualno ponašanje; Donošenje odluka; Komunikacijske vještine (u vezi); Medijska pismenost i seksualnost; Traženje pomoći i podrške);
6. Ljudsko tijelo i razvoj (Pubertet; Slika o tijelu; Seksualna i reproduktivna anatomija i fiziologija)
7. Seksualnost i seksualno ponašanje (Seksualna prava; Seksualnost, društveni kontekst i seksualne norme u odnosu na rodne uloge; Seksualno izražavanje, ponašanje, želja, užitak i različitost; Motivacija za (ne)stupanje u seksualne odnose; Pristanak i prisila; Seksualne veze temeljene na međusobnom poštovanju i odgovornosti);
8. Seksualno i reproduktivno zdravlje (Pravo na zdravstvenu zaštitu; Spolno prenosive bolesti, zaštita, liječenje, podrška i prevencija; Kontracepcija, planiranje trudnoće i pobačaj).

Pri analizi perspektiva poučavanja u CSE-u, fokusiralo se na tri perspektive:

- biološka – promatranje seksualnosti kroz biološke datosti čovjeka i/ili kao dio zdravstvenog odgoja; često se nalazi u kurikulumima predmeta kao što su Priroda, Biologija i sl.
- društveno-humanistička – promatranje seksualnosti kao općedruštvene i individualne pojave ili CSE-a kao dio odgojnog dijela rada; često se nalazi u kurikulumima društvenih i humanističkih predmeta, ali i ostalih predmeta gdje se seksualnosti prilazi sa strane pedagoških kompetencija predavača i predavačica
- religijska – promatranje seksualnosti kroz religijske tekstove, religijski pristup postizanju ishoda; često se nalazi u kurikulumima predmeta kao što su katolički, pravoslavni, islamski vjeronauk i sl.

4. Metode istraživanja

Istraživanje je akcijsko, s obzirom na to da će se prema rezultatima i zaključcima oblikovati zagovarački dokument i oblikovati poruke javne kampanje o važnosti provedbe CSE-a u Primorsko-goranskoj, Sisačko-moslavačkoj i Varaždinskoj županiji. S obzirom na fazni karakter istraživanja, istraživanje je bilo manjeg opsega (na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a), a s obzirom na eksplorativni karakter, koristit će se kvalitativan pristup i metodologija (Denscombe 1998).

Koristile su se tri metode istraživanja – analiza kurikula osnovnih i srednjih škola, upitnik za školsko osoblje, fokusne grupe – opisane u odgovarajućim dijelovima izvještaja.

U obradi podataka koristio se Microsoft Office paket (Microsoft Excel), program SPSS i program NVIVO. U analizi kurikula i fokusnih grupa koristile su se metode deskriptivne (opisne) statistike. Prilikom analize upitnika koristile su se uglavnom metode deskriptivne (opisne) statistike, ali i metode inferencijalne statistike.

Analiza školskih kurikula

Analiza kurikula metoda je analize dokumentacije za prikupljanje podataka za odgovor na sljedeća pitanja:

1. *U kojoj su mjeri pojedina područja cjelovite seksualne edukacije (dalje: CSE) zastupljena u osnovnim i srednjim školama na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije?*
2. *Iz kojih se perspektiva, kojim oblicima i metodama provodi CSE u osnovnim i srednjim školama na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije?*

Analizom se obuhvatilo ukupno 50 kurikula škola na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije: 27 kurikula osnovnih i 23 kurikula srednjih škola. Analizirani su školski kurikuli dostupni na mrežnim stranicama škola. U slučaju da nisu bili dostupni, škole su ih izravno dostavile na upit. Obuhvaćeni kurikuli uglavnom su se odnosili na šk. god. 2021./2022., dok se samo jedan odnosio na šk. god. 2022./2023.

Odabrao se prigodan uzorak škola s područja gradova u područjima provedbe istraživanja: Primorsko-goranske (PGŽ), Sisačko-moslavačke (SMŽ) i Varaždinske županije (VŽ). Kako bi analiza obuhvatila aktivnosti koje se provode s većim brojem djece i mladih, odabrani su kurikuli škola sa sjedištem u gradovima.

Pri uzorkovanju kurikula srednjih škola za analizu su odabrani oni kurikuli za koje je procijenjeno da postoji veća vjerojatnost obuhvata tema cjelovite seksualne edukacije: škole s gimnazijskim programom i medicinske škole. Analiza takvih kurikula omogućila je dublju analizu zastupljenosti pojedinih tema cjelovite seksualne edukacije u odnosu na samu analizu pojavljivanja ikakvog oblika seksualne edukacije, što odgovara istraživačkim pitanjima. Kurikuli medicinskih škola analizirani su zato što te škole pohađaju budući radnici i radnice u zdravstvenom sustavu, a kompetencije stečene provedbom sadržaja seksualne edukacije bit će im neophodne u profesionalnom radu.

Analizirano je ukupno 27 kurikula osnovnih škola, od čega 14 u PGŽ-u, 7 u SMŽ-u i 6 na području VŽ-a. Nadalje, analizirana su ukupno 23 kurikula srednjih škola: 10 u PGŽ-u, 7 u SMŽ-u i 6 u VŽ-u.

S obzirom na iscrpnost kurikula, kao i raznorodnost uključenih aktivnosti, **analizirali su se oni dijelovi kurikula koje na neki način imaju kurikuli svih obuhvaćenih škola:** dodatna nastava, izborna nastava, izvannastavne aktivnosti, školski projekti, školski programi (uključujući preventivne programe).

Kao jedinica sadržaja odabrane su jedna rečenica ili jedan navod, ovisno o načinu opisa unutar kurikula. Npr., školski projekt „Žene u svemiru“ činio je jednu jedinicu sadržaja, iako je detaljnije opisan kroz ciljeve i ishode aktivnosti.

Pri određivanju pripadnosti sadržaja jednoj od osam kategorija CSE-a prema UNESCO-ovim smjernicama, **procjenjivačice su se vodile operacionalizacijom kategorija CSE-a opisanom u nacrtu istraživanja.**

Važno je napomenuti da **postoje velike razlike u strukturi, sadržajima, organizaciji, detaljnosti opisa i jeziku kurikula.** Takve razlike ponekad čine interpretaciju napisanog nemogućim, te je, osim predviđenih kategorija zastupljenosti i pristupa u provedbi područja CSE-a, u analizu **uvedena i kategorija „specifičnost“.** Ona je omogućila razlikovanje onih sadržaja koji se istinski i bespogovorno mogu povezati s nekim od područja CSE-a od onih koji su napisani na način da se povezanost ne može jasno označiti kao postojeća odnosno nepostojeća.

Programi i aktivnosti vezani uz područja cjelovite seksualne edukacije u kurikulumima osnovnih i srednjih škola

Teme cjelovite seksualne edukacije u bilo kojem obliku detektirale su se u svim analiziranim kurikulumima. Ipak, **analiza zastupljenosti pojedinih područja cjelovite seksualne edukacije upućuje prije na širinu i razrađenost UNESCO-ovih smjernica za CSE nego na istinsku zastupljenost seksualne edukacije u kurikulumima škola.**

Količina sadržaja koji se odnose na pojedina područja cjelovite seksualne edukacije razlikuje se s obzirom na to radi li se o specifičnim ili nespecifičnim sadržajima – velika je razlika u broju sadržaja koji se izravno mogu povezati s nekim od područja CSE-a i onih koji su opisani toliko široko da isto mogu ili ne moraju obuhvaćati (Tablica I.).

Tablica I. Zastupljenost područja cjelovite seksualne edukacije (UNESCO 2018) u kurikulumima osnovnih i srednjih škola na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a

Naziv područja	Broj nespecifičnih sadržaja	Broj specifičnih sadržaja
Interpersonalne veze	141	30
Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost	291	9
Shvaćanje roda	54	42
Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija	214	19
Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja	223	1
Ljudsko tijelo i razvoj	35	14
Seksualnost i seksualno ponašanje	20	16
Seksualno i reproduktivno zdravlje	101	35

Iako najviše zastupljena, područja **Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost (P2)** te **Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja (P5)** rijetko su usredotočena specifično na seksualnost te se tiču širih, krovnih pojmova poput poštivanja i promicanja ljudskih prava ili pak razvoja socio-emocionalnih i medijskih vještina djece i mladih.

Primjer sadržaja iz područja Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost: „U uključenim srednjim školama provodile bi se online projekcije dokumentarnih filmova koji se bave različitim aktualnim društvenim temama i problematikama bliskih srednjoškolskom uzrastu. Nakon projekcija stručni suradnici iz partnerskih organizacija provode predavanja i osmišljene diskusije o odabranim temama, također online. Tematske cjeline uključuju: temu klimatskih promjena, građanskog aktivizma, nasilja preko interneta, tolerancije i različitosti.“ – program *Razmišljaj filmom*, koji provodi organizacija Restart, navedena u kurikulumu SŠ SMŽ-a.

Primjer sadržaja iz područja Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja: „Razvijanje vještine socijalnog i emocionalnog učenja, pružanje sveobuhvatnog obrazovnog programa zaštite mentalnog zdravlja i razvijanje osobne i društvene sposobnosti.“ – projekt *Festival prava djece*, navedeno u kurikulumu OŠ SMŽ-a.

S druge strane, **teme vezane uz rod i reproduktivno zdravlje spominju se malo, no vrlo se specifično vezuju uz cjelovitu seksualnu edukaciju.**

U kurikulumima ima **najmanje zastupljenih sadržaja iz područja Ljudsko tijelo i razvoj (P6) te Seksualnost i seksualno ponašanje (P7)**. Što se tiče P6, moguće je da se ti sadržaji nalaze u okviru rada školske medicine ili pak nastave predmeta kao što su Biologija, Priroda i sl. U sljedećoj analizi ili zanimanju za to područje bilo bi korisno analizirati upravo navedene dijelove godišnjeg plana i programa rada škola. S druge strane, P7 je područje koje ima najmanji broj programa ili aktivnosti u analiziranim kurikulumima, bez obzira na to radi li se o specifičnim ili nespecifičnim sadržajima. Gledajući sadržaj područja, ono je vrlo usko povezano sa samom seksualnošću te odražava nalaz da se **u analiziranim kurikulumima vrlo malo govori o seksualnosti, a kada se ona i spominje, govori se samo o vezanim temama** (npr. ljudska prava, komunikacijske vještine, medijska pismenost).

Nadalje, možemo reći da se **CSE najčešće obrađuje načelima društveno-humanističke, zatim religijske, a najmanje biološke perspektive**.

Neki od sadržaja CSE-a mogu se pronaći u obilježavanju sljedećih datuma:

- 1. prosinca – Svjetski dan borbe protiv AIDS-a
- 14. veljače – Valentinovo
- 8. ožujka – Dan žena.

Pri analizi kurikula uočili su se programi i projekti koje škole provode u suradnji s organizacijama civilnog društva, a koji obrađuju različite teme iz područja CSE-a na način koji odražava načela, vrijednosti i odrednice CSE-a. To su najviše programi u području zaštite ljudskih, pa tako i seksualnih prava, zaštite zdravlja i prevencije nasilja u vezama.

Programi i aktivnosti vezane uz cjelovitu seksualnu edukaciju u kurikulumima osnovnih škola

Ukupan je broj programa i aktivnosti u analiziranim kurikulumima osnovnih škola 559, od čega se tek njih 33 (6%) može izravno vezati uz seksualnu edukaciju (Tablica II.). Promatrajući područja CSE-a, najveći broj sadržaja vezan je uz područja Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost, Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija te Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja – no ti su sadržaji također vrlo općeniti.

Tablica II. *Zastupljenost područja cjelovite seksualne edukacije (UNESCO 2018) u kurikulumima osnovnih škola na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a*

Naziv područja	Broj nespecifičnih sadržaja	Broj specifičnih sadržaja
Interpersonalne veze	85	7
Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost	130	3
Shvaćanje roda	14	9
Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija	122	4
Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja	119	0
Ljudsko tijelo i razvoj	15	5
Seksualnost i seksualno ponašanje	4	1
Seksualno i reproduktivno zdravlje	37	3

S obzirom na malen broj specifičnih sadržaja analiziralo se jesu li u skladu s odrednicama cjelovite seksualne edukacije. Prema UNESCO-ovim smjernicama (2018), CSE karakteriziraju sljedeće odrednice: cjelovita je (obuhvaća šire područje seksualnosti koje nije usmjereno isključivo na seksualno i reproduktivno zdravlje), utemeljena je na ljudskim pravima (dostojanstvo, jednak tretman i prilika za sudjelovanje), rodno je osjetljiva (promovira rodnu ravnopravnost i uzima u obzir specifičan kulturni kontekst), utemeljena je na građanskim kompetencijama (promovira razvoj kritičkog mišljenja i odgovornog ponašanja) te promovira pozitivan odnos prema seksualnosti i seksualnom užitku.

1. U području Interpersonalne veze tek je sedam (8%, N = 92) sadržaja specifično vezano uz seksualnu edukaciju, od čega su četiri u skladu s odrednicama CSE-a.

Primjer: „Mjesec ljubavi – radionice na temu mladenačkih romantičnih veza: širiti poruku o važnosti zdravih međuljudskih odnosa.“ – razredni projekt *Toksično nije romantično*, navedeno u kurikulu OŠ SMŽ-a.

2. Područje Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost ima najveći broj ukupnih sadržaja, no tek se tri (2,25%, N = 133) vezuju uz seksualnu edukaciju, a tek je jedno u skladu s odrednicama.

Primjer: „Učenici će osvijestiti da prava i obveze koje imaju kao učenici jednako pripadaju svakom drugom učeniku bez obzira na spol, nacionalnu ili vjersku pripadnost, sposobnost i imovinsko stanje.“ – projekt *Memento prijateljstva*, navedeno u kurikulu OŠ PGŽ-a.

3. Shvaćanje roda ima malen, no relativno specifičan broj sadržaja, njih devet (39%, N = 23), od čega sedam u skladu s odrednicama CSE-a.

Primjer: „Holistički pristup zdravlja obuhvaća humane odnose među spolovima.“ – zdravstveni odgoj, navedeno u kurikulu OŠ PGŽ-a.

4. Posebno je iznenađujuće da se relativno malen broj, tek četiri (3%, N = 126) sadržaja područja Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija može izravno vezati uz seksualno nasilje, od čega četiri odgovaraju odrednicama CSE-a.

Primjer: „Provedba CAP programa – programa prevencije zlostavljanja djece.“ – CAP program, navedeno u kurikulu OŠ PGŽ-a.

5. Nijedan sadržaj vezan uz područje Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja (N = 119) ne može se izravno vezati uz cjelovitu seksualnu edukaciju.

6. Kod sadržaja vezanih uz područje Ljudsko tijelo i razvoj tek se četvrtina (5; 25%, N = 20) odnosi na promjene vezane uz pubertet, spolne organe i sliku o sebi, od čega tri odražavaju odrednice CSE-a.

Primjer: „Povećati znanje odgojno-obrazovnih stručnjaka o temi seksualnog nasilja nad djecom, podići razinu senzibiliziranosti i osviještenosti o seksualnom nasilju nad djecom, pružanje podrške djeci i roditeljima djece koja su doživjela seksualno nasilje.“ – preventivni program *Seksualno nasilje*, navedeno u kurikulu OŠ SMŽ-a.

7. Najmanji je broj sadržaja vezan uz područje Seksualnost i seksualno ponašanje, od čega tek jedan (20%, N = 5) specifično, no ne i u skladu s odrednicama CSE-a.

8. Područje Seksualno i reproduktivno zdravlje ima samo tri (7%, N = 40) sadržaja specifično vezanih uz CSE i njegove odrednice.

Primjer: „Učenici će spoznati potrebu prevencije AIDS-a“ – izvannastavna aktivnost Crvenog križa, navedeno u kurikulu OŠ VŽ-a.

Programi i aktivnosti vezane uz cjelovitu seksualnu edukaciju u kurikulumima srednjih škola

U analiziranim kurikulumima srednjih škola nalazi se 691 sadržaj vezan uz CSE, od čega se petina (138; 20%) specifično odnosi na CSE. Slično kao i u osnovnim školama, najveći broj sadržaja vezan je uz područja Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost, Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja te Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija. Najveći broj specifičnih sadržaja nalazi se pak u područjima Shvaćanje roda te Seksualno i reproduktivno zdravlje (Tablica III.).

Tablica III. Zastupljenost područja cjelovite seksualne edukacije (UNESCO 2018) u kurikulumima srednjih škola na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a

Naziv područja	Broj nespecifičnih sadržaja	Broj specifičnih sadržaja
Interpersonalne veze	56	23
Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost	161	6
Shvaćanje roda	40	33
Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija	92	15
Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja	104	1
Ljudsko tijelo i razvoj	20	9
Seksualnost i seksualno ponašanje	16	15
Seksualno i reproduktivno zdravlje	64	32

U nastavku se nalazi detaljnija podjela broja specifičnih sadržaja s obzirom na to odgovaraju li odrednicama CSE-a (UNESCO 2018).

1. Oko trećine (23; 30%, N = 79) sadržaja povezanih s područjem Interpersonalne veze specifično je vezano uz seksualnu edukaciju, a 15 je u skladu s odrednicama CSE-a.

Primjer: „Razvoj dobrih partnerskih odnosa“ – program *Živjeti zdravu mladost*, navedeno u kurikulumu SŠ PGŽ-a.

2. Najveći je broj sadržaja vezanih uz CSE u području Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost područje, no tek se šest (3%, N = 167) izravno može povezati s CSE-om, , od čega su četiri u skladu s odrednicama CSE-a.

Primjer: „Stereotipi i predrasude o seksualnim manjinama – radionica o prihvaćanju različitosti“ – školski preventivni program, navedeno u kurikulumu SŠ VŽ-a.

3. Oko polovice sadržaja vezanih uz područje Shvaćanje roda (33; 45%, N = 73) specifično je vezano uz CSE, od čega je 26 u skladu s odrednicama CSE-a.

Primjer: „Upoznati se sa životom i radom žena koje su na bilo koji način osvojile svemir“ – projekt *Women in space*, navedeno u kurikulumu SŠ SMŽ-a.

4. Manje od petine sadržaja koji se dotiču područja Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija izravno je povezano s CSE-om (15; 14%, N = 107), od čega su gotovo svi (13) u skladu s odrednicama CSE-a.

Primjer: „Suzbijanje nasilja među adolescentnim vezama na temelju poštovanja, uvažavanja i privrženosti“ – vjeronaučna grupa, navedeno u kurikulumu SŠ PGŽ-a.

5. Samo jedan sadržaj vezan uz područje Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja vezan je uz CSE i njegove odrednice.

Primjer: „Komuniciranje u vezi“ – posebni program Zdravstvenog odgoja, navedeno u kurikulumu SŠ VŽ-a.

6. Najmanji je broj sadržaja vezan uz područje Ljudsko tijelo i razvoj, a oko trećine (9; 31%, N = 29) vezano je uz CSE, od čega je sedam u skladu s odrednicama CSE-a. Važno je napomenuti da je čak šest od tih sedam sadržaja pronađeno u kurikulumu iste škole.

Primjer: „Povezati fiziološke i psihičke promjene u pubertetu i definirati promjene u pubertetu kao normalne pojave“ – dodatna nastava Biologije, navedeno u kurikulumu SŠ PGŽ-a.

7. Od relativno malog broja sadržaja vezanog uz područje Seksualnost i seksualno ponašanje polovica je specifična (15; 48%, N = 31), a 12 je u skladu s odrednicama CSE-a.

Primjer: „Predavanje za 1.12. Svjetski dan borbe protiv AIDS-a: Spolnost, privrženost i intimnost (seksualnost, tjelesno i mentalno zdravlje; vanjska suradnica dr. sc. Jasminka Juretić, prof., Savjetovalište FFRI)“ – projekt *Psihološki laboratorij*, navedeno u kurikulumu SŠ PGŽ-a.

8. Oko trećine sadržaja vezanih uz područje Seksualno i reproduktivno zdravlje je specifično (32; 33%, N = 96), od čega 21 sadržaj odražava odrednice CSE.

Primjer: „Educirati učenike o načinima zaštite od spolno prenosivih bolesti i neželjene trudnoće“ – radionice na satima razrednika, navedeno u kurikulu SŠ SMŽ-a.

Analiza upitnika

Kako bi se ispitali stavovi i potrebe nastavnog i stručnog odgojno-obrazovnog osoblja vezani uz cjelovitu seksualnu edukaciju u školama na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije, proveo se *online* upitnik. Njime su se prikupljali podaci koji odgovaraju na sljedeća istraživačka pitanja:

- 1. U kojoj su mjeri pojedina područja cjelovite seksualne edukacije (dalje: CSE) zastupljena u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- 2. Iz kojih se perspektiva, kojim oblicima i metodama provodi CSE u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- 3. Kakvi su stavovi školskog osoblja (učitelji_ce razredne nastave, učitelji_ce predmetne nastave, nastavnici_e, stručni_e suradnici_e) prema uvođenju CSE-a u osnovne i srednje škole na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- 4. Koje su potrebe školskog osoblja predispozicija za kvalitetnu implementaciju CSE-a u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*

1. Opis upitnika i postupak

Upitnik je imao tri dijela s ukupno 26 pitanja, a predložak se nalazi u Prilozima.

U prvom dijelu ispitivali su se socio-demografski podaci, a pitanja su bila u obliku kratkog odgovora (npr. „Spol“, „Rod“) ili pitanja s ponuđenim odgovorima (npr. „Koja je veličina mjesta u kojem se nalazi vaša škola?“).

Drugi dio upitnika nudio je kratko objašnjenje CSE-a prema UNESCO-ovim smjernicama (2018) te je propitivao iskustvo, mišljenje i stavove o provedbi CSE-a u školama. Dio pitanja imao je ponuđene odgovore (npr. „Koja područja CSE-a obrađujete?“ ili „Koji način provedbe seksualne edukacije u školama smatrate najboljim?“). Pitanja koja su ispitivala stavove odgovore su nudila na skali Likertova tipa od 1, što je značilo „Ne slažem se“, do 5, što je značilo „Slažem se“ (npr. „CSE je dio kućnog, a ne školskog odgoja.“ ili „Dječje je pravo dobiti informacije iz CSE-a.“). Dio pitanja želio je dublje istražiti ispitane stavove u otvorenom formatu (npr. „Prema vašem mišljenju, kojim to kontroverznim temama nije mjesto u školi?“).

Treći dio upitnika propitivao je prepreke i potrebe u provedbi CSE-a. Pitanja su bila djelomično otvorenog tipa (npr. „Koji su izazovi ili prepreke uvođenju i/ili provedbi CSE-a u vašoj školi?“). Dio pitanja bio je vezan uz procjenu podrške različitih dionika na skali od 1, što je značilo „više prijetnja“, do 3, što je značilo „više podrška“ (npr. „Kolegice i kolege u zbornici“). Ostala pitanja u trećem dijelu bila su pitanja s ponuđenim odgovorima višestrukog (npr. „U kojim se područjima CSE-a želite dodatno usavršavati?“) ili jednog odabira (npr. „Koji vam oblik podrške najviše treba u provedbi CSE-a u vašoj školi?“).

Upitnik se proveo *online* pomoću platforme Lime Survey. Uzorak je bio namjeran, a upitnik su na adrese elektroničke pošte osnovnih i srednjih škola poslale jedinice lokalne i regionalne samouprave na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a.

Upitnik je bio dostupan od 14. do 18. 2. 2023. putem poveznice na platformu Lime Survey. Kako bi se prikupilo još odgovora iz županija u kojima nije bilo dovoljno ispitanica i ispitanika, kontaktiralo se škole te su dvije škole upitnik provele među svojim osobljem putem nastavničkog vijeća, za što su dobile posebnu poveznicu. Jedna je škola upitnik ispunjavala 9. 3. 2023., a druga 12. 4. 2023.

2. Opis ispitanica i ispitanika

Upitnik je ispunila 231 osoba iz ciljane skupine, od čega 190 ženskog, a 40 muškog spola, dok jedna osoba nije željela podijeliti svoj spol. To odražava postojeće stanje strukture zaposlenica i zaposlenika u školstvu, gdje prednjače žene.

Upitnik je ispunilo najviše osoba iz VŽ-a (N = 119, 51%), zatim PGŽ-a (N = 80, 35%), a najmanje iz SMŽ-a (N = 32, 14%). Zbog akcijske prirode istraživanja, nejednakih veličina grupa te različitih konteksta za provedbu i uvođenje CSE-a, daljnjoj analizi podataka pristupilo se odvojeno za navedene županije.

Opis uzorka u PGŽ-u

Upitnik je ispunilo 69 osoba ženskog i deset osoba muškog spola i roda, dok jedna osoba nije željela podijeliti svoj spol i rod. Dob ispitanica i ispitanika bila je u rasponu od 24 do 65, a prosječna dob bila je oko 45 godina (M = 44,95; SD = 9,57). Većina je odgovorila da se njihova škola nalazi u mjestu s više od 35 000 stanovnica i stanovnika (64; 80%), u mjestima od 10 000 do 35 000 stanovnica i stanovnika radi 12% (10), a u malim mjestima, do 10 000 stanovnica i stanovnika, radi samo 8% (6) ispitanica i ispitanika.

Čak 85% osoba koje su ispunile upitnik radi u osnovnoj školi (68, N = 80). Od 14% osoba koje rade u srednjoj školi najveći dio radi u četverogodišnjoj strukovnoj školi (5), dvoje u gimnaziji, a po jedna osoba radi u trogodišnjoj strukovnoj školi, umjetničkog školi, školi s kombiniranim programima i u posebnoj odgojno-obrazovnoj ustanovi. Prema veličini škole, najviše osoba radi u školi srednje veličine, od 181 do 500 učenica i učenika (57; 71%), a preostali_e ispitanici_e rade u manjim (12; 15%) i većim školama (11; 14%).

Gotovo polovica ispitanica i ispitanika učiteljice su i učitelji predmetne nastave (39; 49%, N = 80), a oko četvrtine predaje u razrednoj nastavi (19; 24%). Podjednak je broj stručnih suradnica ili suradnika (9; 11%) i nastavnica ili nastavnika (8; 10%), najmanje je učiteljica ili učitelja edukacijsko-rehabilitacijskog profila (4; 5%), a ravnateljica je jedna.

Više od polovice učiteljica i učitelja odnosno nastavnica i nastavnika predaje u području društveno-humanističkih znanosti (29; 65%, N = 69), zatim bioloških (11; 24%), nekoliko ih predaje strukovne predmete (3; 7%), a jedna je osoba vjeroučitelj_ica.

Najviše osoba u stručnoj službi radi kao edukacijski_a rehabilitator_ica (5), četiri su pedagoginje ili pedagoga, dvije osobe rade kao knjižničarke ili knjižničari, a jedna je osoba psihologinja ili psiholog.

Opis uzorka u SMŽ-u

Upitnik su ispunile 32 osobe, od kojih su 24 ženskog spola, a osam muškoga. Pri tome, 22 se izjasnilo ženskog, sedam muškog roda, a tri osobe nisu željele izraziti svoj rod. Dob ispitanika i ispitanica bila je u rasponu od 24 do 61 godine, a prosječna dob bila je oko 45 godina (M = 44,69; SD = 10,32). Većina je odgovorila da se njihova škola nalazi u mjestu koje ima do 10 000 stanovnika i stanovnica (26; 81%), u mjestima s brojem stanovnika i stanovnica od 10 000 do 35 000 radi njih četvero, a u većim mjestima, odnosno onima s više od 35 000 stanovnika i stanovnica, radi samo dvoje ispitanih.

Većina ispitanika i ispitanica radi u srednjoj školi (25; 78%, N = 25) dok u osnovnoj radi 22% (7). Od osoba koje rade u srednjoj školi, više od trećine (11; 34%) radi u školi s kombiniranim programima, šestero radi u gimnaziji i četverogodišnjoj strukovnoj školi, a preostalih dvoje radi u trogodišnjoj strukovnoj školi. Prema veličini škole, najveći broj osoba radi u školi koja ima manje od 180 upisanih učenika i učenica (20; 62%). U školi s upisanih 181 – 500 učenika i učenica radi desetero ispitanih, a u školi s upisanih više od 500 učenika i učenica rade dvije osobe.

Više od polovice ispitanika i ispitanica po zanimanju su nastavnici i nastavnice (19; 60%, N = 32). Učitelja i učiteljica predmetne nastave je četvero, uz samo jednog učitelja ili učiteljicu razredne nastave. Stručnih je suradnika_ca šest, uz dvije osobe zaposlene na mjestu ravnatelja ili ravnateljice.

Gotovo polovica učitelja_ica odnosno nastavnika_ca predaje u području društveno-humanističkih znanosti (11; 48%, N = 23), oko četvrtine u području strukovnih predmeta (6; 26%), a četvero ih predaje u području bioloških i prirodoslovnih znanosti. Jedna osoba predaje Vjeronauk, a jedna osoba nije željela odgovoriti na pitanje kakvog je usmjerenja predmet koji predaje.

Od ispitanika_ca u stručnoj službi troje radi kao knjižničar_ka (9,4%), dvoje na poziciji pedagoga_inje te je jedna osoba edukacijski_a rehabilitator_ica.

Opis uzorka u VŽ-u

Upitnik je ispunilo 119 osoba, od kojih je 97 ženskog, a 22 muškog spola. Pri tome, 95 se izjasnilo ženskog, 21 muškog roda, a tri osobe nisu željele izraziti svoj rod. Raspon dobi počinje s 26 godina i završava sa 64 godine, a prosječna je dob 46 godina (M = 44,60; SD = 9,34). Skoro pola ispitanika_ca radi u mjestu s brojem stanovnika i stanovnica do 10 000 (59; 50%, N = 119), 39% (46) radi u mjestu s više od 35 000 stanovnika i stanovnica, a najmanji broj (14; 12%) radi u mjestu s brojem stanovnika i stanovnica od 10 000 do 35 000.

Oko polovice ispitanika_ca radi u osnovnoj školi (57; 48%), nešto je malo više onih što rade u srednjoj školi (62; 52%). Od zaposlenih u srednjoj školi više od polovice radi u četverogodišnjoj strukovnoj školi (32; 52%, N = 62), oko četvrtine u kombiniranim programima (17; 27%), dok ih 10% radi u gimnazijama (6). U trogodišnjoj strukovnoj školi radi četvero ispitanika, petogodišnjoj strukovnoj školi dvoje, a u umjetničkoj školi samo jedna osoba.

Najveći broj ispitanika i ispitanica radi u školi koja ima više od 500 upisanih učenika i učenica (47; 40%, N = 119), dok u školama s upisanih 181 – 500 učenika i učenica te u školama s manje od 180 upisanih učenika i učenica radi podjednak broj ispitanika osoba (36; 30%).

Među ispitanim je osobama najviše nastavnika_ca (54; 45%, N = 119), zatim učitelja_ica predmetne nastave (30; 25%) pa učitelja_ica razredne nastave (14; 12%). Stručnih je suradnika_ca 18 (15%), jedna je osoba učitelj_ica edukacijsko-rehabilitacijskog profila, a jedna je osoba ravnatelj_ica.

Najveći broj učitelja_ica odnosno nastavnika_ca predaje u području društveno-humanističkih znanosti (42; 35%), nakon čega najviše ispitanika_ca predaje strukovne predmete (21; 18%), u području matematike i prirodoslovnih znanosti predaje njih 15 (12%), a dvoje radi kao vjeroučitelj_ica. Ostali se nisu izjasnili.

Od ispitanika osoba koje rade u stručnoj službi (N = 19) 11 je na poziciji pedagoga_inje, kao knjižničar_ka radi ih četvero, kao psiholog_inja troje, a kao edukacijski_a rehabilitator_ica radi jedna osoba.

3. Iskustvo u provedbi CSE-a

U PGŽ-u polovica ispitanih osoba obrađuje, a polovica ne obrađuje teme iz područja CSE-a u svom radu (40; 50%, N = 80). U SMŽ-u teme iz CSE-a obrađuje manje od polovice ispitanica i ispitanika (13; 40%, N = 32), a slično je i u VŽ-u (56; 47%, N = 119).

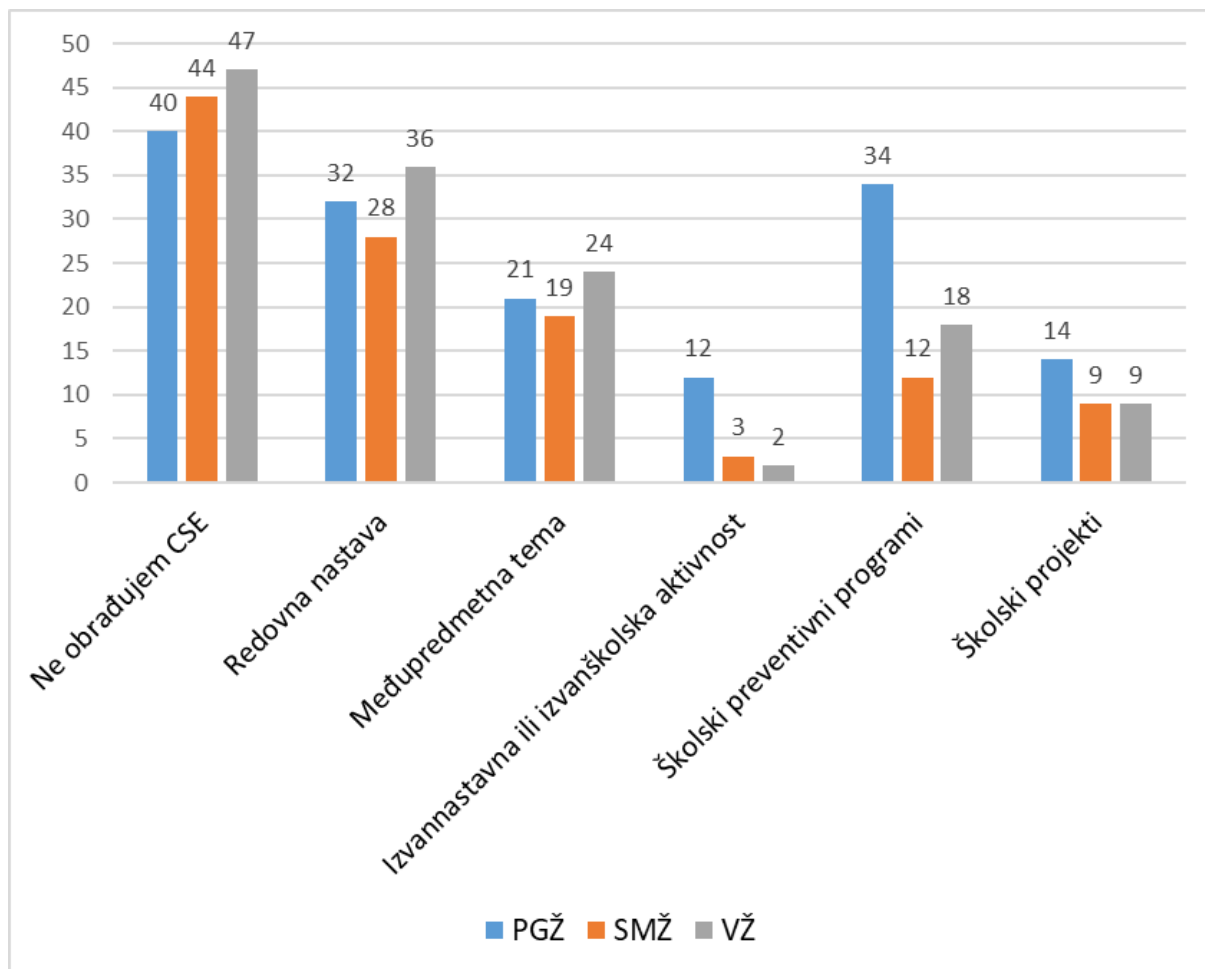
Tablica IV. Postotak osoba iz PGŽ-a (N = 80), SMŽ-a (N = 32) i VŽ-a (N = 119) koje obrađuju teme iz osam područja CSE-a u svom odgojno-obrazovnom radu

Područje CSE-a	PGŽ (%)	SMŽ (%)	VŽ (%)
Nijedno područje	39	53	48
Interpersonalne veze, npr. obiteljske, romantične i prijateljske veze, inkluzija i međusobno poštovanje, seksualni odnosi, roditeljstvo	35	38	34
Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost, npr. ljudska prava, kultura, društvo i seksualnost	40	31	32
Shvaćanje roda, npr. definiranje roda, rodni identitet, rodna ravnopravnost, norme i uloge, rodni stereotipi, religija, brak	14	31	19
(Rodno uvjetovano) nasilje i njegova prevencija, npr. nasilje, prisila, privatnost i tjelesni integritet, sigurnost i informacijsko-komunikacijske tehnologije	25	28	29
Vještine očuvanja zdravlja i dobrobiti, npr. norme i utjecaj vršnjaka na seksualno ponašanje, donošenje odluka, komunikacijske vještine, medijska pismenost i seksualnost, pomoć i podrška	32	12	30
Ljudsko tijelo i razvoj, npr. pubertet, slika o tijelu, seksualna i reproduktivna anatomija i fiziologija	35	16	28
Seksualnost i seksualno ponašanje, npr. seksualna prava, društveni kontekst i rodno utemeljene seksualne norme, seksualno izražavanje i ponašanje, (ne)stupanje u seksualne odnose, pristanak, međusobno poštovanje i odgovornost	12	12	9
Seksualno i reproduktivno zdravlje, npr. zdravstvena zaštita, spolno prenosive bolesti, podrška i prevencija, kontracepcija, planiranje trudnoće i pobačaj	15	9	19

Više od polovice osoba koje su ispunile upitnik u SMŽ-u ne obrađuje nijedno područje CSE-a u svom radu (53%), kao i gotovo polovica osoba iz VŽ-a (48%) te tek nešto manje osoba iz PGŽ-a (39%). Slično kao u analizi kurikula, u svim trima županijama najviše se obrađuju teme iz područja Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost: najviše osoba obrađuje ih u PGŽ-u (40%), a oko trećine u SMŽ-u (31%) i VŽ-u (32%). Također, najmanje se obrađuju teme iz područja Seksualnost i seksualno

ponašanje: tek nešto više od 10% osoba obrađuje ih u PGŽ-u (12%) i SMŽ-u (12%), a manje u VŽ-u (9%) (Tablica IV.).

S obzirom na malen broj navoda vezanih uz područje Seksualno i reproduktivno zdravlje, detaljnije se analiziralo i to područje. Ponovno je znakovito nizak broj osoba koje izražavaju da poučavaju vezane teme. Manje od petine stručnih suradnica i suradnika te učiteljica i učitelja edukacijsko-rehabilitacijskog profila dotiče se te teme (6; 18%, N = 6). Učitelji_ce predmetne nastave i nastavnici_e predmeta koji spadaju u biološko i prirodoslovno područje ipak obrađuju nešto više sadržaja o tom području zdravlja, njih 40% (12, N = 30).

Slika 1. Postotak osoba koje obrađuju teme iz CSE-a kroz navedene načine provedbe u PGŽ-u (N = 80), SMŽ-u (N = 32) i VŽ-u (N = 119)

Što se načina provedbe tiče, najveći broj ispitanica i ispitanika ne obrađuje CSE ni na jedan način. Najviše se provodi kao dio redovne nastave, u poučavanju međupredmetnih tema i kroz školske preventivne programe. Točnije, u redovnoj se nastavi CSE-a dotiče oko trećina ispitanica i ispitanika iz VŽ-a (43; 36%, N = 119) i PGŽ-a (26; 32%, N = 80) te nešto manje iz SMŽ-a (9; 28%, N = 32). Kroz školske preventivne programe teme CSE-a obrađuje trećina ispitanih osoba iz PGŽ-a (27; 34%), nešto manje od petine osoba iz VŽ-a (21; 18%) i tek oko 10% osoba iz SMŽ-a (4), što je posebno

zabrinjavajući podatak ako u obzir uzmemo područje (rodno uvjetovanog) nasilja koje bi se trebalo obrađivati kroz te programe. S druge strane, moguće je da je do takvog rezultata došlo zbog manjeg broja obuhvaćenosti stručnih suradnica i suradnika u uzorku. Među rezultatima se posebno ističe podatak da broj osoba koje CSE obrađuju kroz međupredmetne teme, odnosno kako je sada propisano nacionalnim kurikulumom, ne prelazi četvrtinu ni u jednoj promatranoj županiji. Točnije, oko četvrtine osoba iz VŽ-a (28; 24%) te oko petine osoba iz PGŽ-a (17; 21%) i SMŽ-a (6; 19%) provodi teme koje je Ministarstvo znanosti i obrazovanja propisalo na nacionalnoj razini (Slika 1.).

4. Stavovi prema poučavanju CSE-a u školama

Stavovi ispitanica i ispitanika prema poučavanju CSE-a u školama ispitivali su se nizom čestica gdje su se odgovori davali na skali Likertova tipa od 1 do 5, a značenja su bila sljedeća:

- 1 – ne slažem se
- 2 – uglavnom se ne slažem
- 3 – niti se slažem niti se ne slažem
- 4 – uglavnom se slažem
- 5 – slažem se.

Dio čestica bio je usmjeren prema pozitivnijim (npr. „Dječje je pravo dobiti informacije iz CSE-a.“), a dio prema negativnijim stavovima o provedbi CSE-a u školama (npr. „CSE je prije svega ideološko pitanje.“). Čestice koje mjere negativnije stavove (od 6 do 10) prekodirale su se za potrebe analize te su označene znakom (R) u Tablici V te u interpretaciji imaju obrnuto značenje (od 1 - slažem se, do 5 - ne slažem se).

Tablica V. Deskriptivne vrijednosti (aritmetičke sredine i standardne devijacije) samoprocjene slaganja s navedenim česticama odgojno-obrazovnog osoblja u PGŽ-u (N = 80), SMŽ-u (N = 32) i VŽ-u (N = 119)

Čestice	PGŽ		SMŽ		VŽ		
	M	SD	M	SD	M	SD	
1	CSE-u je mjesto u školi.	3,55	1,45	3,66	1,23	3,52	1,33
2	CSE bi u nekom obliku trebali provoditi svi obrazovni djelatnici i djelatnice.	3,29	1,37	3,25	1,39	2,95	1,44
3	Dječje je pravo dobiti informacije iz CSE-a.	4,20	1,28	4,19	1,06	4,06	1,26
4	CSE se treba provoditi prema službenim smjernicama bez obzira na osobne stavove ili uvjerenja izvoditelja ili izvoditeljica.	3,65	1,44	3,53	1,41	3,65	1,44
5	Roditelji imaju pravo odlučiti koje će sadržaje iz CSE-a njihova djeca slušati u školi (R).	3,25	1,54	2,91	1,44	3,07	1,31
6	CSE je dio kućnog, a ne školskog odgoja (R).	3,39	1,31	3,25	1,24	3,29	1,31
7	CSE bi trebali_e poučavati samo posebno educirani_e stručnjaci/stručnjakinje (R).	2,55	1,15	2,31	1,28	2,66	1,28
8	Neke teme iz CSE-a previše su kontroverzne da bi se poučavale u školama (R).	3,16	1,41	3,28	1,22	3,44	1,41
9	U poučavanju CSE-a treba razdvojiti djevojčice i dječake (R).	4,01	1,21	4,28	1,11	4,10	1,19
10	CSE je prije svega ideološko pitanje (R).	3,61	1,42	3,75	1,14	3,65	1,36

Općenito, osobe se bez obzira na županiju u kojoj rade uglavnom slažu da je dječje pravo dobiti informacije iz CSE-a te da pri poučavanju CSE-a ne treba razdvajati djevojčice i dječake. Najmanje se pak slažu s time da CSE ne zahtijeva posebnu edukaciju prije izvođenja. Ono što je posebno važno u kontekstu ove analize jest to da su osobe bez obzira na županiju u kojoj rade izrazile nešto pozitivniji stav (ocjena veća od 3,5) za izjavu „CSE-u je mjesto u školi“, a sukladno tome nešto negativniji stav (ocjena veća od 3,3) za izjavu „CSE je dio kućnog, a ne školskog odgoja“ (Tablica V).

Osobe koje su naglasile da je važno da CSE provode stručnjakinje i stručnjaci napisale su da bi to trebali biti psihologinje i psiholozi (to su navele 52 osobe), kao i medicinske stručnjakinje i stručnjaci (52). Zatim se navodi da bi to trebale biti osobe koje su educirane posebno za provođenje CSE-a (21), pedagoginje i pedagozi (18), osobe prirodoslovne struke (17) ili druge osobe iz stručne službe škole

(13 ispitanih). Tek osam osoba istaknulo je da CSE treba provoditi nastavno osoblje, a jedna osoba istakla je da bi to trebali biti roditelji.

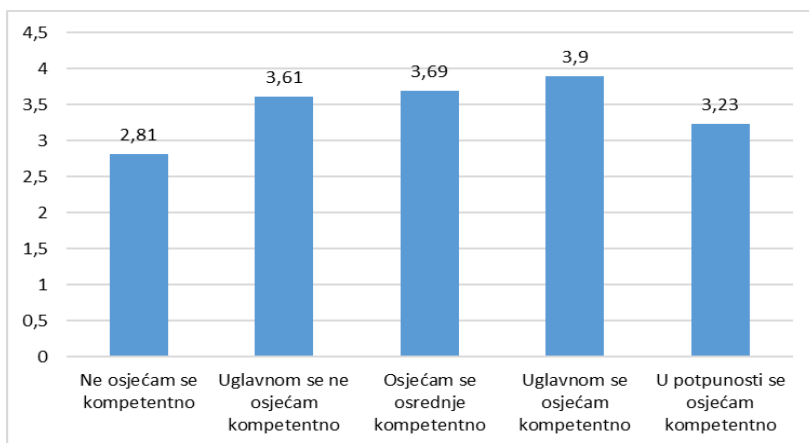
Ispitane osobe smatraju da postoje kontroverzne teme koje se ne bi trebale obrađivati u školama. To misle za teme vezane uz rod (19 osoba), a navode još i teme vezane uz transrodnost i transspolnost (7) i seksualnost općenito (7), kao i LGBTIQ+ teme (6 osoba). Njih devet ipak procjenjuje da takvih tema zapravo nema, odnosno da je bitan način obrade i prilagodba dobi djece. Manji broj osoba, njih tri, ističe da ne bi trebalo obrađivati teme CSE-a na nastavi Vjeronauka, a jedna osoba smatra da se u školi ne treba razgovarati o kontracepciji.

Utjecaj značajki ispitanica i ispitanika na stav o uvođenju CSE-a u škole

Kako bi se dodatno utvrdio utjecaj pojedinih značajki ispitanica i ispitanika na stavove o uvođenju CSE-a u škole, pristupilo se formiranju zajedničke, odnosno kumulativne varijable. U tu svrhu provela se faktorska analiza na 10 provedenih čestica, pri čemu se napravila ekstrakcija faktora putem analize glavnih komponenata, a odabran broj faktora postavljen je na jedan. Prema dobivenim niskim saturacijama ($< 0,05$), iz daljnje analize isključile su se čestice broj 7 („CSE bi trebali_e poučavati samo posebno educirani_e stručnjaci/stručnjakinje.“) i 9 („U poučavanju CSE-a treba razdvojiti djevojčice i dječake.“), odnosno konstruirala se varijabla stava o uvođenju CSE-a od čestica 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8 i 10. Općenito, stav o uvođenju CSE-a u škole blago je pozitivan, odnosno ocijenjen je s nešto više od 3 (od 5) ($M = 3,48$; $SD = 1,06$).

Stav o uvođenju CSE-a neutralan je ili blago pozitivan bez obzira na mjesto rada, odnosno ne razlikuje se značajno među osobama iz različitih županija ($F = 0,08$; $df = 2, 231$; $p > 0,05$): na uvođenje CSE-a u škole podjednako gledaju ispitanice i ispitanici iz PGŽ-a ($M = 3,51$; $SD = 1,09$), SMŽ-a ($M = 3,48$; $SD = 0,91$) i VŽ-a ($M = 3,45$; $SD = 1,09$). Ne postoji ni značajna povezanost stava o uvođenju CSE-a i dobi ispitanica i ispitanika ($p = -0,04$, $p > 0,05$). Isto tako, nema značajne razlike u stavu prema uvođenju CSE-a u škole s obzirom na tip škole u kojoj ispitanice i ispitanici rade većinu satnice ($F = 0,15$; $df = 2, 231$; $p > 0,05$): blago pozitivan stav imaju i oni koji predaju u osnovnoj ($M = 3,51$; $SD = 1,09$) i srednjoj školi ($M = 3,43$; $SD = 1,04$).

No rezultati upućuju na to da pogled na uvođenje CSE-a u škole ovisi o spolu ($F = 4,14$; $df = 2, 231$; $p < 0,01$), pri čemu su žene nešto pozitivnije nastrojene ($M = 3,56$; $SD = 1,00$) od muškaraca ($M = 3,05$; $SD = 1,26$), a nitko nema izraženije negativan stav.

Slika 2. Prosječne vrijednosti procjene stava o uvođenju CSE-a u škole s obzirom na samoprocjenu kompetentnosti za obrađivanje tema iz područja CSE-a u radu odgojno-obrazovnog osoblja u PGŽ-u, SMŽ-u i VŽ-u

Stav o uvođenju CSE-a ovisi i o samoprocjeni kompetencija za njegovu provedbu ($F = 9,61$; $df = 4, 231$; $p < 0,01$): osobe koje procjenjuju da nisu kompetentne imaju negativniji stav o uvođenju CSE-a u škole ($M = 2,81$; $SD = 1,15$) od ostalih. Zanimljivo je da među ostalim osobama nije bilo značajnih razlika u stavu s obzirom na samoprocjenu. Sve one imale su u najmanju ruku neutralan ili blago pozitivan stav prema uvođenju CSE-a u škole: osobe koje procjenjuju da uglavnom nisu kompetentne ($M = 3,61$; $SD = 1,15$), one koje se procjenjuju osrednjima ($M = 3,69$; $SD = 0,79$), one koje se procjenjuju uglavnom kompetentnima ($M = 3,90$; $SD = 1,01$) ili u potpunosti kompetentnima ($M = 3,23$; $SD = 1,49$) (Slika 2.).

Sljedeće čestice mjerile su znanje ispitanica i ispitanika o nekim potvrđenim nalazima provedbe CSE-a u svijetu. Čestice koje su bile usmjerene u smjeru netočnih podataka (3 i 4) prekodirale su se za potrebe analize, što je naznačeno s (R) u Tablici VI.

Tablica VI. Postotak odgovora ispitanica i ispitanika na čestice vezane uz znanje o rezultatima CSE-a odgojno-obrazovnog osoblja u PGŽ-u (N = 80), SMŽ-u (N = 32) i VŽ-u (N = 119)

	PGŽ			SMŽ			VŽ		
	Da (%)	Ne (%)	Ne znam (%)	Da (%)	Ne (%)	Ne znam (%)	Da (%)	Ne (%)	Ne znam (%)
CSE doprinosi prevenciji rodno uvjetovanog i seksualnog nasilja.	58	22	20	60	15	25	53	23	24
CSE je važan faktor zaštite psihičkog i fizičkog zdravlja učenika i učenica.	75	15	10	69	12	19	66	17	17
CSE potiče ranije stupanje u spolne odnose (R).	69	14	17	60	12	28	61	13	26
CSE dovodi do većeg broja maloljetničkih trudnoća (R).	70	10	20	59	6	35	66	6	28

Pregledom prikupljenih podataka vidimo da je više od polovice ispitanica i ispitanika upoznato s pozitivnim rezultatima CSE-a: CSE kao važan faktor zaštite psihičkog i fizičkog zdravlja vidi 70% ispitanica i ispitanika (161, N = 231), CSE kao metodu smanjenja broja maloljetničkih trudnoća označilo je 67% osoba (154), CSE kao jedan od razloga kasnijeg stupanja u spolne odnose njih 64% (147), a kao važnu metodu prevencije rodno uvjetovanog i seksualnog nasilja procjenjuje 55% (128) ispitanica i ispitanika. Odgovori o poznavanju pozitivnih rezultata CSE-a uglavnom su podjednaki, bez obzira na županiju u kojoj osobe rade. Zanimljivo je da u PGŽ-u ima najviše točnih, ali i netočnih odgovora. Najviše odgovora „ne znam“ davale su osobe iz Sisačko-moslavačke županije. Najmanje točnih odgovora bilo je u Varaždinskoj županiji, no i dalje više nego dvostruko više od netočnih ili odgovora „ne znam“ (Tablica VI).

Kao najbolji način provedbe CSE-a u školama, s više od 50% odabira, ocijenio se dosadašnji način provedbe kroz međupredmetne teme (122; 54%, N = 224), što ne ulijeva povjerenje s obzirom na to da je prethodno manje od četvrtine ispitanica i ispitanika u svakoj županiji izrazilo da ga provodi na taj način. Manje od petine ispitanica i ispitanika CSE vidi kao zaseban izborni (41; 18%) ili obavezan predmet (40; 18%).

Tablica VII. *Preferencija načina provedbe CSE-a u postotku odgojno-obrazovnog osoblja u PGŽ-u (N = 80), SMŽ-u (N = 32) i VŽ-u (N = 119)*

	PGŽ	SMŽ	VŽ
CSE kao zaseban izborni predmet	15%	28%	17%
CSE kroz međupredmetne teme	52%	56%	52%
CSE kao zaseban obavezni predmet	16%	9%	20%
Ostalo	17%	7%	11%

Podjela po županijama pokazuje da više od polovice ispitanica i ispitanika CSE preferira kao međupredmetnu temu bez obzira na mjesto rada. Više od četvrtine osoba u SMŽ-u voljela bi ga vidjeti kao zaseban izborni, a manje od 10% kao obavezan predmet. U ostalim županijama preferencije se kreću između 10% i 20% za ostale oblike provedbe (Tablica VII.). Među odgovorima „ostalo“ sedam osoba navodi da se mogu organizirati povremena predavanja stručnjakinja i stručnjaka u području, dok sedam osoba navodi da ne podržava CSE u školama ni u jednom obliku. Ostali predlažu uklapanje materije u Sat razrednika, prirodoslovne predmete i sl., a jedna osoba zaključuje: „Nema točnog odgovora. Zависи o društvenom kontekstu i momentu te materijalnim uvjetima.“

5. Prepreke u provedbi CSE-a u školama

Ispitanice i ispitanici svoju kompetentnost za provedbu CSE-a ocjenjuju niže od trojke ($M = 2,65$; $SD = 1,21$). Jednosmjerna analiza varijance pokazala je da ne postoje značajne razlike u toj samoprocjeni ($F = 2,04$; $df = 2, 231$; $p > 0,05$) među osobama koje rade u PGŽ-u ($M = 2,73$; $SD = 1,26$), SMŽ-u ($M = 2,25$; $SD = 1,08$) i VŽ-u ($M = 2,71$; $SD = 1,20$).

Tek 24 osobe navode da u njihovoj školi nema prepreka za uvođenje CSE-a, a 14 ih ne zna navesti. Od ostalih, najviše se spominju prepreke vezane uz nedovoljan stupanj educiranosti samih provoditeljica i provoditelja (navodi 66 osoba), kao i prepreke koje su vezane uz ideologiju dionika unutar ili izvan škole (53). Kao važne prepreke istaknule su se i preopterećenost satnicom samog osoblja, učenica i učenika (42) te problemi vezani uz roditelje (42). Učenice i učenike kao prepreku spominje manji broj osoba (17), a najmanje su navedene prepreke materijalne prirode (6).

Kada je riječ o suradnji s ostalim dionicima u školama, ispitanice i ispitanici procijenili su razinu u kojoj im oni pružaju podršku ili predstavljaju prijetnju pomoću skale na tri stupnja:

- 1 – više je prijetnja
- 2 – niti je prijetnja niti je podrška

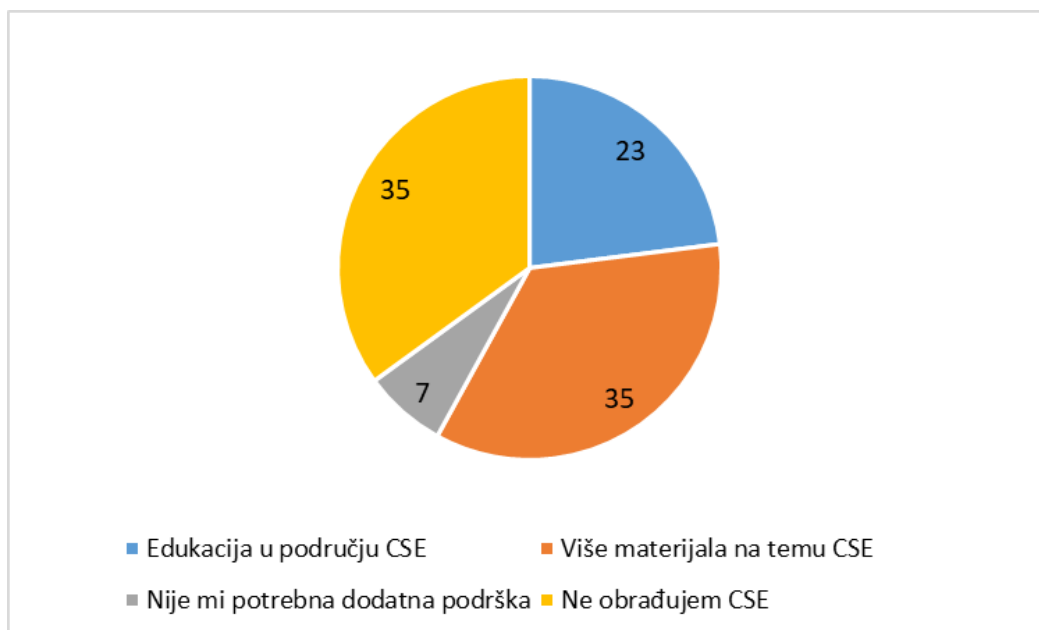
- 3 – više je podrška.

Tablica VIII. *Prosječna procjena razine podrške navedenih dionika u provedbi CSE-a u školi (raspon 1 – 3, N = 231) odgojno-obrazovnog osoblja*

Dionici	M	SD
Stručni tim (pedagog_inja, psiholog_inja...)	2,60	0,57
Ravnateljica ili ravnatelj	2,52	0,60
Učenice i učenici	2,33	0,59
Kolegice i kolege u zbornici	2,30	0,63
Organizacije civilnog društva	2,28	0,61
Predstavnice ili predstavnici Agencije za odgoj i obrazovanje	2,23	0,57
Predstavnice ili predstavnici Ministarstva znanosti i obrazovanja	2,22	0,61
Predstavnice ili predstavnice osnivača (grada ili županije)	2,20	0,56
Školski odbor	2,19	0,58
Roditelji	1,89	0,67

Iz podataka je vidljivo da su kao najveća podrška od navedenih dionika prepoznate članice i članovi stručnog tima škole, a kao najveća prijetnja u provedbi CSE-a roditelji. Ostali dionici procjenjuju se jednako neutralnima, uz ravnateljicu ili ravnatelja, koji se procjenjuju kao nešto veća podrška (ocjena veća od 2,50) (Tablica VIII.).

6. Potrebe nastavnog osoblja za provedbu CSE-a u školama

Slika 3. Udio (%) potreba za dodatnom podrškom pri provedbi CSE-a odgojno-obrazovnog osoblja u PGŽ-u ($N = 80$), SMŽ-u ($N = 32$) i VŽ-u ($N = 112$)

Oko trećine ispitanica i ispitanika procjenjuje da bi im za provedbu CSE-a u školi trebala dodatna podrška u obliku radnih materijala o CSE-u (80; 35%, $N = 231$), a oko četvrtina želi dodatne edukacije (51; 23%) (Slika 3.).

Iz podataka je vidljivo da je najviše zainteresiranih za edukaciju u području (Rodno uvjetovano) nasilje i njegova prevencija, a najmanje za područje Ljudsko tijelo i razvoj, vjerojatno zbog toga što se te teme smatraju područjem Biologije i srodnih predmeta.

Tablica IX. Postotak osoba iz PGŽ-a (N = 18), SMŽ-a (N = 10) i VŽ-a (N = 23) koje se žele dodatno educirati u prikazanim područjima CSE-a

Područje CSE-a	PGŽ (%)	SMŽ (%)	VŽ (%)
Interpersonalne veze, npr. obiteljske, romantične i prijateljske veze, inkluzija i međusobno poštovanje, seksualni odnosi, roditeljstvo	39	60	48
Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost, npr. ljudska prava, kultura, društvo i seksualnost	44	40	65
Shvaćanje roda, npr. definiranje roda, rodni identitet, rodna ravnopravnost, norme i uloge, rodni stereotipi, religija, brak	56	20	44
(Rodno uvjetovano) nasilje i njegova prevencija, npr. nasilje, prisila, privatnost i tjelesni integritet, sigurnost i informacijsko-komunikacijske tehnologije	33	50	48
Vještine očuvanja zdravlja i dobrobiti, npr. norme i utjecaj vršnjaka na seksualno ponašanje, donošenje odluka, komunikacijske vještine, medijska pismenost i seksualnost, pomoć i podrška	44	10	65
Ljudsko tijelo i razvoj, npr. pubertet, slika o tijelu, seksualna i reproduktivna anatomija i fiziologija	22	20	26
Seksualnost i seksualno ponašanje, npr. seksualna prava, društveni kontekst i rodno utemeljene seksualne norme, seksualno izražavanje i ponašanje, (ne)stupanje u seksualne odnose, pristanak, međusobno poštovanje i odgovornost	61	30	48
Seksualno i reproduktivno zdravlje, npr. zdravstvena zaštita, spolno prenosive bolesti, podrška i prevencija, kontracepcija, planiranje trudnoće i pobačaj	22	30	35

Prema iskazanom interesu za pojedine teme na razini županija važno je istaknuti da više od polovice onih koji žele dodatnu edukaciju u PGŽ-u želi to u područjima Seksualnost i seksualno ponašanje (11 osoba) i Shvaćanja roda (10); u SMŽ-u jedina je tema s toliko odabira (Rodno uvjetovano) nasilje i njegova prevencija (5). U VŽ-u više od polovice ispitanica i ispitanika želi se educirati u više područja: u području Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost te u području Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja njih čak 65% (15), dok gotovo polovicu, odnosno 48% (11), zanimaju područja Interpersonalne veze, (Rodno uvjetovano) nasilje te Seksualnost i seksualno ponašanje (Tablica IX.). Kada ih se pitalo kakav oblik usavršavanja preferiraju, najveći broj osoba koje su zainteresirane za dodatnu edukaciju odabrao je radionice s kombinacijom teorije i prakse i predavanje stručnjakinja i stručnjaka u području.

Analiza fokusnih grupa

Stavovi i potrebe nastavnog i stručnog osoblja

Prikupljali su se podaci za odgovor na sljedeća specifična istraživačka pitanja:

- *Iz kojih se perspektiva, kojim oblicima i metodama provodi CSE u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- *Kakvi su stavovi školskog osoblja (učitelji_ce razredne nastave, učitelji_ce predmetne nastave, nastavnici_e, stručni_e suradnici_e) prema uvođenju CSE-a u osnovne i srednje škole na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- *Koje su potrebe školskog osoblja predispozicija za kvalitetnu implementaciju CSE-a u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*

Zbog manjeg interesa za sudjelovanje u fokusnim grupama iniciranim putem javnog poziva na mrežnim stranicama Lezbijske organizacije Rijeka te *mailing*-liste osnivača škola (Grad Rijeka, Varaždinska županija, Sisačko-moslavačka županija) i partnerskih organizacija, umjesto planiranih šest, održale su se tri fokusne grupe:

- fokusna grupa za nastavno i stručno osoblje osnovnih škola Primorsko-goranske županije održala se uživo 18. 4. 2023.
- fokusna grupa za nastavno i stručno osoblje srednjih škola Varaždinske županije održala se *online* putem platforme Zoom 19. 4. 2023.
- fokusna grupa za nastavno i stručno osoblje srednjih škola Primorsko-goranske županije održala se uživo 26. 4. 2023.

Umjesto fokusnih grupa za osoblje osnovnih i srednjih škola u Sisačko-moslavačkoj te osnovnih škola u Varaždinskoj županiji provela su se četiri polustrukturirana intervjua sa zainteresiranim osobama.

U kvalitativnom dijelu istraživanja stavova i potreba nastavnog i stručnog osoblja srednjih škola sudjelovalo je ukupno 11 ispitanica (nijedan ispitanik), od čega četiri predstavnice PGŽ-a, šest VŽ-a i jedna predstavnica SMŽ-a. U ispitivanju stavova i potreba nastavnog i stručnog osoblja osnovnih škola sudjelovalo je ukupno šest ispitanica, od čega tri u PGŽ-u, dvije u VŽ-u te jedna u SMŽ-u.

Fokusne grupe namijenjene su dubljem uvidu u iskustva i potrebe sudionika i sudionica. Dobivene podatke treba interpretirati s oprezom, pogotovo za osoblje osnovnih škola i osoblje u Sisačko-moslavačkoj županiji. Slabiji interes za fokusne grupe od odaziva na kvantitativni dio istraživanja (*online* upitnik) također pruža važnu informaciju o mogućem nedostatku interesa ili spremnosti osoblja osnovnih škola te osoblja u SMŽ-u da u licem u lice razgovaraju o CSE-u, što implicira još manji interes ili spremnost za samo provođenje CSE-a.

1. Stavovi i potrebe nastavnog i stručnog osoblja osnovnih škola

Sudionice smatraju da se CSE u osnovnim školama ne provodi sustavno i da obrada tema ovisi o nastavniku_ci, a dodatan problem vide u nejasnim ciljevima i ishodima međupredmetne teme Zdravlje. Sudionice potvrđuju analize kurikula koje su pokazale da se vrlo često, ali površno obrađuju teme vrijednosti i kulture, a najmanje teme seksualnosti i seksualnog ponašanja, uz začuđujuće malo sustavnih sadržaja o razvoju tijela i pubertetu. Sudionice kažu da se te teme najčešće obrađuju na Prirodi i Biologiji, kao i kroz rad stručne službe i razrednika_ca. U obradi CSE-a surađuje se sa školskim_om liječnikom_com, ali i organizacijama civilnog društva i vanjskim stručnjacima_kinjama. Jedna sudionica ističe kako se kroz nastavu Vjeronauka šire netočne i dogmatske informacije o seksualnosti.

- „Nakon što potrošimo i četiri sata razgovarajući o reproduktivnom zdravlju, oni će za par mjeseci reći da to nikad nisu čuli. Mi ne obrađujemo reproduktivno zdravlje puno, ali nije da se ne spominje. Stvar je i korištenja termina. Primijetila sam da djeca imaju sve češće siromašniji rječnik i taj dio može isto utjecati zašto ne zapamte. Njima je pojam reproduktivno zdravlje nepoznat. Ako ih se hvata na emocije, onda eventualno malo bolje zapamte.“ – sudionica iz OŠ PGŽ-a

Sudionice smatraju da je nužno CSE sustavno provoditi u osnovnoj školi jer je ona jedina obvezna, kako bi se osigurala osnovna znanja djece i mladih. Kao glavne prepreke navode nerazumijevanje teme CSE-a, nedovoljno educirane izvoditelje_ice, nedostatak radnih materijala, otpor društva, roditelja i kolega_ica i preopterećenost satnice. Sukladno tome, kao važan prvi korak vide jasne naputke i smjernice za CSE od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja, zatim dostupne i provjerene radne materijale te edukaciju o CSE-u ne samo izvoditelja_ica već i kolega_ica i roditelja. Jedna sudionica spominje da je važna i financijska podrška.

- „Edukacija odgojno-obrazovnih djelatnika treba biti duboko transformirajuća, ostvariti promjenu u zatvorenim stavovima i vrijednostima te mogućim traumama koje i sami nose i otežavaju im rad na ovakvim temama.“ – sudionica iz OŠ SMŽ-a

Sudionice iz osnovnih škola PGŽ-a smatraju zdravstveni odgoj dobrim načinom za sveobuhvatan pristup CSE-u, gdje smatraju da je važna i suradnja s Ministarstvom znanosti i obrazovanja. Osobe iz SMŽ-a i VŽ-a kroz polustrukturirani intervju istakle su (rodno uvjetovano) nasilje kao najvažniju temu CSE-a te su naglasile važnost dodatne podrške za provedbu tema iz CSE-a u ruralnim, a pogotovo depriviranim krajevima, gdje su ljudi najviše zaokupljeni egzistencijalnim pitanjima.

- „Stručni suradnici bi mogli dolaziti na satove razrednika i održavati pedagoške radionice na temu CSE, uz suradnju s razrednicima, koji najbolje poznaju djecu.“ – sudionica iz OŠ VŽ-a

2. Stavovi i potrebe nastavnog i stručnog osoblja srednjih škola

Sve se sudionice slažu da se u srednjim školama ne provodi CSE koji uključuje svih osam područja po preporuci UNESCO-a. Najčešće se priča o interpersonalnim vezama, vrijednostima i razvoju ljudskog tijela, a većina sudionica ističe da se i tim temama pristupa površno i da sve ovisi o volji i entuzijazmu izvoditelja_ica. Potvrđuju nalaze analize kurikula: oko CSE-a često se okoliša. Sudionice ističu da se CSE-u najviše prilazi iz društveno-humanističke i biološke perspektive, uglavnom na satima razrednika, radionicama stručnog osoblja i na satima Biologije. Sudionice navode da se u temama CSE-a surađuje sa školskim liječnicima_ama i organizacijama civilnog društva.

Sve sudionice smatraju CSE važnim i potrebnim, pogotovo s obzirom na dob njihovih učenika_ca u srednjoj školi. Kao neki od izazova najčešće se navode svjetonazor (izvoditelja_ica, učenika_ca i roditelja), organizacijske prepreke (preopterećenost satnice, nedostatak prostora) i nedostatna educiranost (potencijalnih) izvoditelja_ica. Osim toga, neke su sudionice podijelile osobno iskustvo otpora roditelja, ostalih kolega_ica, pa čak i savjetnika_ca iz Agencije za odgoj i obrazovanje koji proizlaze iz svjetonazorskih razlika.

- „Sve, zapravo, ovisi o profesoru koji predaje (...). Bilo mi je fascinantno kada mi je trenutna kolegica iz Biologije rekla kako ona odrađuje dio seksualnosti i seksualnog ponašanja, reproduktivnog zdravlja, ali je rekla da je bivša nastavnica jednostavno preskakala taj dio. Ona je zaključila da je to neugodno.“ – sudionica iz SŠ PGŽ-a

Većina sudionica kao osnovni oblik podrške ističe izradu ili odobrenje programa/kurikula za provedbu CSE-a od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja, kao i podršku istom od strane jedinice lokalne i regionalne samouprave. Sljedeće, sudionice ističu važnost edukacije (uz edukativne materijale) izvoditelja_ica, ali i cijelog osoblja škole, kao i roditelja. Spominje se i nužnost brige o opsegu posla izvoditelja_ica tema iz CSE-a, kao i suradnja s ostalim stručnjacima i stručnjakinjama i organizacijama civilnog društva. Nema slaganja oko najboljeg oblika provedbe CSE-a: većina sudionica navodi da bi to zbog kompleksnosti trebalo biti odvojeno od redovne nastave, što otvara dodatna pitanja o organizaciji i načinu provedbe takvog predmeta.

- „(...) ali najbolje bi bilo CSE kao poseban predmet (...) Najlakše bi bilo jer su prekompleksna područja...“ – sudionica iz SŠ VŽ-a

Kroz polustrukturirani intervju sudionica iz SMŽ-a istakla je da treba dodatno poraditi na edukaciji cijele zajednice jer se CSE smatra kontroverznom temom i ljudi su manje motivirani baviti se tim temama općenito, što se vidi i u slabom odazivu na fokusnu grupu.

- „Ljudi ne žele raditi više od onoga što moraju... Ljudi se iseljavaju i često ne vide smisao u ničemu...“ – sudionica iz SŠ SMŽ-a

Stavovi i potrebe učenica i učenika

Prikupljeni podaci služe odgovaranju na specifična istraživačka pitanja:

- *Iz kojih se perspektiva, kojim oblicima i metodama provodi CSE u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- *Koje teme i područja CSE-a učenici i učenice prepoznaju kao posebno važne za učenje u školi?*

Organizirale su se četiri fokusne grupe s učenicima_ama osnovnih (8. razredi) i srednjih škola (2. i 3. razredi) na području Grada Rijeke i Varaždinske županije:

- 14. 3. 2023. održane su dvije fokusne grupe: za učenike_ce osnovne i srednje škole s područja VŽ-a
- 20. 3. 2023. održana je fokusna grupa za učenike_ce osnovnih škola s područja PGŽ-a
- 20. 3. 2023. održana je fokusna grupa za učenike_ce srednjih škola s područja PGŽ-a.

Poziv zainteresiranim učenicima_ama diseminiran je putem *mailing*-liste osnivača škola, odnosno Grada Rijeke i Varaždinske županije. Iskazi interesa prikupljali su se uglavnom preko kontakt-osobe u školama, a rjeđe osobnim interesom. Sve fokusne grupe provele su se uživo. Budući da su fokusne grupe organizirane u dogovoru i uz podršku Grada Rijeke i Varaždinske županije, provele su se fokusne grupe upravo na navedenom geografskom području.

U fokusnim grupama za osnovne škole sudjelovalo je ukupno 17 osoba, od čega 10 iz riječkih osnovnih škola (osam djevojčica i dva dječaka) te sedam iz jedne osnovne škole s područja Varaždinske županije (sve djevojčice). Nejednaka zastupljenost dječaka i djevojčica ukazuje na razlike u interesima ili otvorenosti prema razgovoru o seksualnosti u zahvaćenoj dobi, odnosno osmom razredu osnovne škole.

U fokusnim grupama za srednje škole sudjelovale su ukupno 24 osobe, od čega 15 iz riječkih srednjih škola (13 djevojaka, jedan mladić, jedna transrodna osoba) te devet iz jedne srednje škole s područja Varaždinske županije (šest djevojaka, tri mladića).

1. Stavovi i potrebe učenica i učenika osnovnih škola

Tijekom provedbe fokusnih grupa primijećena je određena suzdržanost sudionika_ca u odgovaranju, s tendencijom davanja neverbalnih odgovora poput kimanja glavom. Također se primijetila negativna percepcija teme seksualnosti usmjerena prema prevenciji trudnoća, nasilja i bolesti, posebice u kontekstu Varaždinske županije. Izostaje cjelovit pristup seksualnosti koji obuhvaća i pozitivnije teme poput zaljubljenosti, bliskosti, užitka, orgazma i sl.

- „Trebalo bi nam govoriti da ne ulazimo u seksualne odnose prije neke godine, jer je to opasno... Trudnoća može uništiti nečiji život.“ – sudionica iz OŠ VŽ-a

Općenito, sudionici_e izražavaju stav da teme iz CSE-a u osnovnim školama nisu dovoljno zastupljene. Kao **najčešće prepreke poučavanju CSE-a navode se neozbiljnost vršnjaka_inja, zatvorenost učitelja_ica predmetne nastave**, a neki_e sudionici_e spomenuli_e su i utjecaj roditelja koji ne žele da se o CSE-u priča u školi. U školi se najviše raspravlja o temama nasilja i puberteta, no sudionici_e smatraju da to nije dovoljno sveobuhvatno. Najviše žele učiti o seksualnom zdravlju (bolesti, kontracepcija, tjelesne promjene u pubertetu), utjecaju društvenih medija na sliku o sebi i suočavanju s pritiscima vršnjaka_inja. Temama CSE-a najviše se prilazi iz društveno-humanističke perspektive, zatim iz biološke, a u nekim se slučajevima spominje i religijska perspektiva, koja je jedina spomenuta u kontekstu negativnih iskustava.

- „Ja u svojim osam razreda koje sam prošao u školi nisam vidio ništa o seksu.“ – sudionik iz OŠ PGŽ-a
- „Profesorica ima svoje mišljenje [o seksu prije braka i pobačaju, op. a.], a mi svoje... Ne složimo se s njom, prepiremo se.“ – sudionica iz OŠ PGŽ-a

Kao najbolji oblik provedbe CSE-a najčešće spominju izborni predmet. Ističu da je potrebno da većina u razredu bude zainteresirana i otvorena za sudjelovanje u nastavi, jer samo će se tada postići pozitivni rezultati. Osobe s kojima žele razgovarati o CSE-u uglavnom su predstavnici stručne službe (psiholozi_ginje, pedagozi_ginje, socijalni_e pedagozi_ginje), kao i učitelji_ce koji_e su otvoreniji_e i opušteniji_e te imaju bolji odnos s učenicima_ama. Također naglašavaju da postoji odgovornost roditelja u poučavanju CSE-a i izražavaju želju za većom komunikacijom s roditeljima o temama koje su bile predmet rasprave. Osim škole i obitelji, kao mjesto učenja o CSE-u spomenute su organizacije civilnog društva, policija i druge odrasle osobe od povjerenja, poput trenera_ica. Važno je istaknuti da sudionici_e nisu prepoznali_e ulogu zdravstvenih ustanova i školskih liječnika_ca u učenju i poučavanju CSE-a, iako su oni važni dionici škola u tom području.

1. Tema **Interpersonalne veze** slabo je zastupljena u redovnoj nastavi, a sudionici_e su je najviše prepoznavali_e iz društveno-humanističke perspektive. Dio sadržaja vezan za interpersonalne odnose sudionici_e prepoznaju samo u nastavi Biologije. Tema se više obrađuje izvannastavno – kroz izvannastavnu aktivnost Građanski odgoj i obrazovanje u školama na riječkom području, kao sadržaj u knjižnici (npr. obrada knjige s romantičnim temama) ili predavanja i radionice stručne službe na satima razrednika. Sudionici_e ističu da bi više željeli_e slušati o osjećajima, problemima u obitelji (npr. manjak povjerenja u roditelje), prijateljstvima i romantičnim vezama.
2. Sudionici_e imaju teškoća s razumijevanjem područja **Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost**. Nakon objašnjenja, najviše prepoznaju ljudska prava kao sadržaj s kojim su upoznati_e i koji se spominjao u školama. Tijekom rasprave sudionici_e su se dotakli_e sve većeg utjecaja tzv. *influencera_ica* i *influencerske* kulture na vrijednosti svojih vršnjaka_inja, pogotovo dječaka (npr. Andrew Tate).

3. Područje **Shvaćanje roda** rijetko se spominje u školi, a sudionici_e pokazuju nedostatak osnovnih znanja o tom području. Kada se obrađuje, tema se prikazuje kroz biološku i religijsku perspektivu, odnosno na nastavi Biologije i Vjeronauka. Učenici_e primjećuju rodne stereotipe oko sebe te izražavaju želju za njihovim češćim propitivanjem u školi, pogotovo od strane učitelja_ica.
4. Područje **Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija** sudionici_e prepoznaju kao ono koje se najčešće spominje u njihovoj školi. Pristup je uglavnom društveno-humanistički, a područje se obrađuje međupredmetno, ali i tematski na Satu razrednika, Hrvatskom jeziku, Engleskom jeziku, Biologiji, Građanskom odgoju i obrazovanju, Informatici i Tjelesnoj i zdravstvenoj kulturi. Većina sudionika_ca dobro je upoznata sa sigurnim korištenjem interneta te poznaje vezane pojmove kao što su *sexortion*, *cyberbullying* i sl. U školi se obilježavaju posebni dani, poput Dana ružičastih majica. U slučaju potrebe za pomoći učenici_e bi se za pomoć obratili_e stručnoj službi (npr. psiholog_inja, pedagog_inja). Učenici_e u VŽ-u smatraju da se nasilje u njihovoj školi ne rješava adekvatno te da je obiteljsko nasilje tabu-tema. Sudionici_e izražavaju želju za više razgovora o pristanku i seksualnom nasilju te smatraju da će se seksualno nasilje smanjiti ako se djeca više informiraju o raznim područjima CSE-a.
5. **Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja** područje je u kojem sudionici_e spominju najviše prijedloga za poboljšanje. U školi se o ovoj temi najčešće govori na nastavi Informatike i Vjeronauka. Neki_e sudionici_e prisjetili_e su se izvanškolske kazališne predstave koja je bila povezana s ovom temom. Tijekom razgovora istaknute su dvije teme koje su posebno zanimljive djeci: utjecaj društvenih mreža i medija na njihovu sliku o sebi i vještine zauzimanja za sebe u grupi vršnjaka_inja.
6. Područje **Ljudsko tijelo i razvoj** u školi su obrađivali_e svi_e sudionici_e, najviše na Satu razrednika, Biologiji i Tjelesnoj i zdravstvenoj kulturi, ali kroz primarno biološku perspektivu. Najčešće se spominje tema puberteta. Većina sudionika_ca izražava želju za više razgovora o pubertetu i tjelesnim promjenama te ističe nedostatak i drugog vezanog edukativnog sadržaja ili materijala u školi, poput plakata. Neki_e sudionici_e osjećaju strah od promjena na tijelu koje su u medijima/društvu prikazane kao nepoželjne te žele više razgovarati o njima (npr. strije). Nekoliko sudionika_ca povezuje seksualno s mentalnim zdravljem, a jedna sudionica govori o povezanosti psihičke sa seksualnom zrelošću. U kontekstu ovog područja često se spominje neugoda vršnjaka_inja kao prepreka u obrađivanju srodnih sadržaja – percepcija je sudionika_ca da je dio njihovih vršnjaka_inja „nezreo“ i da pokazuju neugodu prilikom pričanja o seksualnosti, što utječe na (ne)dostupnost informacija o temama CSE-a za ostatak razreda.
7. Područje **Seksualnost i seksualno ponašanje** jedino je o kojem nekolicina sudionika_ca ne želi uopće pričati s učiteljima_cama u školi, već samo sa stručnom službom škole. Većina sudionika_ca o ovom području govori u terminima seksualne želje, razmišljanja o stupanju u

seksualne odnose, a dio sudionika_ca izražava i zabrinutost u vezi s percipiranim pomicanjem dobne granice prvog stupanja u seksualne odnose. Oni bi željeli da se poduzme nešto po tom pitanju, prije svega pružanje informacija o pristanku, promišljanje o željama te razgovor o odupiranju pritiscima okoline ili partnera_ice za stupanje u seksualne odnose.

8. Sudionici_e su većinom slabo upoznati_e s područjem **Seksualno i reproduktivno zdravlje** i ističu nedostatak rasprava o tome u školi. Izražavaju želju za više znanja o zdravlju spolnih organa, spolno prenosivim bolestima, kontracepciji. Biologija se spominje kao mogući predmet gdje bi se moglo više učiti o tim temama. Također se primjećuje da sudionici_e ne prepoznaju ulogu zdravstvenih ustanova ili školskih liječnika_ca u ovom području, što ukazuje na mogućnost poboljšanja i naglašavanja tog aspekta prilikom redovitih sistematskih pregleda sa školom i/ili rada sa školskim liječnicima_ama.

2. Stavovi i potrebe učenica i učenika srednjih škola

Fokusne grupe odvale su se u opuštenijoj atmosferi nego one u osnovnoj školi, a djevojke su opet govorile više od mladića. Općenito, **mladi sudionici i sudionice smatraju da se o seksualnom i reproduktivnom obrazovanju u školi razgovara malo i na način koji im nije zanimljiv**. Izražavaju mišljenje da se u školi previše fokusira na teorijska znanja. Kao prepreke u pružanju kvalitetnog obrazovanja u ovom području navode preopterećenost nastavnim sadržajima većine predmeta i podjele u društvu.

- „Definitivno treba više o reproduktivnom zdravlju. Barem po mojem iskustvu, doma se o tome uopće ne govori i ja baš mislim da je škola mjesto gdje se to mora. To je jednostavno dio našeg života i ne treba biti da se mi sramimo i nešto od toga. To bi trebalo, to bi trebala biti normalna tema za pričanje.“ – sudionica, fokusna grupa SŠ PGŽ-a

Na razini srednjih škola primjećuju se i veće razlike u iskustvima, stavovima i potrebama među mladima iz Rijeke i Varaždinske županije. Na primjer, među mladima iz Varaždinske županije primijećeno je više stereotipnog razmišljanja, koje je bilo u vezi s iznesenim primjedbama o razmišljanju njihove okoline unutar i izvan škole. Najviše ih zanimaju teme vezane uz zdravlje, ravnopravnost i produbljivanje postojećeg gradiva u školama. S druge strane, mladi iz Rijeke iznijeli su više različitih tema o kojima bi željeli učiti, uključujući seksualnost, reproduktivno zdravlje, LGBTIQ teme, međuljudske odnose, ravnopravnost i rodne uloge.

1. O području **Interpersonalne veze** sudionici_e rijetko pričaju u školi. Najviše se o tim temama bave iz društveno-humanističke perspektive na nastavi Sociologije, Etike, kao i izbornog predmeta Škola i zajednica (riječke škole). Religijska perspektiva prisutna je i na nastavi Vjeronauka. Sudionici_e izražavaju želju za učenjem o tome kako graditi zdrave odnose pune poštovanja, iskrenosti i povjerenja među partnerima_cama.

2. U području **Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost** sudionici_e najviše pričaju o ljudskim pravima: na nastavi Etike, Vjeronauka, Geografije i izbornog predmeta Škola i zajednica (riječke škole). Sudionici_e iz riječkih škola ističu želju za učenjem o LGBTIQ pravima i poštivanju različitosti općenito.
3. Prema iskustvu sudionika_ca, područje **Shvaćanje roda** rijetko se spominje, a sudionici_e pokazuju slabije znanje o osnovnim pojmovima, posebno u Varaždinskoj županiji. Nekoliko sudionika_ca čulo je o tome na nastavi Sociologije kroz društveno-humanističku perspektivu, a samostalno su se bavili tim temama u referatima. Mlade iz Varaždinske županije zanimaju teme ravnopravnosti, dok mladi iz Primorsko-goranske županije žele znati više o shvaćanju roda iz LGBTIQ perspektive.
4. Količina sadržaja o području **Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija** uvelike se razlikuje s obzirom na osobno iskustvo školovanja sudionika_ca. Većina sudionika_ca kaže da se o tim temama više govorilo u osnovnoj nego u srednjoj školi. Sada se o tome uglavnom priča samo ako se nasilje dogodilo. Mladi u objema fokusnim grupama prepoznaju temu zaštite od nasilja na internetu i *cyberbullyinga* kao češće i više obrađivanu na predmetima kao što su Informatika, Engleski jezik i Hrvatski jezik. Svi sudionici_e smatraju da se o nasilju treba više razgovarati na nastavi različitih predmeta, a mladi iz Varaždinske županije ističu potrebu za dodatnom pripremom odraslih u vezi s *online* nasiljem i time kako pomoći mladima.
5. **Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja** područje je koje sudionici_e najčešće prolaze na satima razrednika_ca i radionicama stručne službe. Sudionici_e bi voljeli_e znati više o utjecaju društvenih mreža na samopouzdanje, a jedna je sudionica posebno istaknula važnost rasprave o plastičnim operacijama, koje postaju sve češće.
6. Područje **Ljudsko tijelo i razvoj** sudionici_e su obrađivali_e na nastavi Biologije, ali ističu potrebu za proširivanjem tema i fokusom na razvoj ljudskog tijela, a ne samo tijela raznih drugih životinja. Također, izražavaju potrebu za razmatranjem razvoja iz drugih perspektiva, a ne samo biološke. Zanimaju ih teme kao što su menstruacija, odnos emocija i menstruacije te psihičke promjene u adolescenciji koje prate seksualnost.
7. Područje **Seksualnost i seksualno ponašanje** slabo se obrađuje u srednjoj školi, a sudionici_e to najviše smatraju „intimnim“ pitanjem. Mladi iz VŽ-a ističu da bi o tim temama trebala razgovarati stručna, educirana osoba koja je posebno obučena za rad s mladima.
8. Sudionici_e su slabo upoznati_e s područjem **Seksualno i reproduktivno zdravlje**, a u školi su se s tim pojmovima najčešće susretali_e na nastavi Biologije kroz biološku perspektivu. Jedna sudionica ističe važnost svog ženskog kruga za razgovor o reproduktivnom zdravlju. Zanimaju ih informacije o ginekološkim pregledima, komplikacijama s jajnicima, prvom seksualnom odnosu, metodama zaštite, hormonalnim poremećajima, zaraznim i nezaraznim spolno prenosivim bolestima, raku dojke i raku grlića maternice.

Stavovi i potrebe roditelja

Prikupljeni podaci služili su za odgovaranje na sljedeće specifično istraživačko pitanje:

- *Koje su potrebe roditelja predispozicija za kvalitetnu implementaciju CSE-a u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*

Provedena je *online* fokusna grupa s roditeljima 15. 5. 2023. pomoću platforme Zoom.

Roditelji su se odazvali na javni poziv koji je bio poslan putem adrese kontakata Grada Rijeke, PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a te komunikacijskih kanala partnerskih organizacija.

Sudjelovalo je šest roditelja, od čega jedan otac i pet majki u dobi od 39 do 50 godina. Većina roditelja, njih pet, ima dijete/djecu u osnovnoj školi (1. – 8. razred OŠ), a dvoje (i) u srednjoj školi (1. – 2. razred SŠ). Svi roditelji bili su iz Primorsko-goranske županije te se odgovori trebaju prije svega promatrati prilikom tumačenja rezultata vezanih uz PGŽ. Također, u fazi prikupljanja interesa za sudjelovanjem bilo je neugodnih iskustava s roditeljima koji su istraživanje shvatili kao pokušaj uvođenja CSE-a u škole. Sudionici_e stoga oslikavaju stav samo onih roditelja koji pozitivno gledaju na CSE i vezane teme u školi te se rezultati moraju tumačiti s oprezom.

Svi_e sudionici_e prepoznali_e su CSE prema UNESCO-ovim smjernicama kao kvalitetno razrađen i temeljen na znanstvenim spoznajama, što ističu kao važan aspekt. Međutim, identificirane su neke prepreke uvođenju CSE-a. Sudionici_e ističu da se CSE percipira kao „kontroverzna“ tema, a polarizacija društva oko nekih sadržaja povezanih s CSE-om i javni diskurs temeljen na tradiciji, a ne znanosti, dodatno mogu otežati implementaciju. Također, sudionici_e navode da već postoji velik broj predmeta u školi i da nedostaje državna podrška izvoditeljima_cama aktivnosti. Neki_e sudionici_e izražavaju zabrinutost zbog utjecaja roditelja na obrazovni proces i školsko osoblje te ističu da to može kulminirati prijetnjama nasiljem.

Kada je riječ o potrebama roditelja, sudionici_e naglašavaju važnost temeljenja CSE-a na znanstveno utemeljenim, provjerenim informacijama te podržavaju interdisciplinarni pristup poučavanju. Također, predloženo je da se CSE predaje kroz timski rad, uključujući razrednike_ce, učitelje_ice, nastavnike_ce biologije, školske liječnike_ce, predstavnike_ce organizacija civilnog društva i relevantne stručnjake_inje iz lokalne zajednice. Također su se razmatrale metode kao što su vršnjačka podrška, gostujuća predavanja studenata i studentica i mladih edukatora i edukatorica te različite aktivnosti poput radionica, rasprava, živih knjižnica i terenske nastave. Roditelji su istaknuli i važnost pristupačnih informacija putem školskih internetskih stranica u obliku savjeta ili blogova stručnjaka_inja i stručnih službi škole. **Kao najbolje rješenje za kompleksnost teme CSE-a vide izborni predmet u školi.**

ZAKLJUČCI ISTRAŽIVANJA

Kako bi se odgovorilo na pitanje *Kakvo je stanje i koje su potrebe za uvođenjem cjelovite seksualne edukacije u osnovne i srednje škole na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije?*, provedeno je istraživanje kroz prikupljanje podataka o sadržajima CSE-a u školskim kurikulumima te iskustvima i potrebama vezanim uz provedbu i uvođenje CSE-a u škole svih dionika: školskog osoblja (učitelji_ce, nastavnici_e, stručni_e suradnici_e, ravnatelji_ce), roditelja i učenika_ca.

Analizirano je ukupno 27 kurikula osnovnih te 23 kurikula srednjih škola s područja PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a. Stavovi i potrebe ispitali su se *online* upitnikom za školsko osoblje, koji je ispunila 231 osoba. Nadalje, provedene su tri fokusne grupe za predstavnike_ce nastavnog i stručnog osoblja osnovnih i srednjih škola, u kojima je sudjelovalo 17 osoba, te četiri polustrukturirana intervjua, u kojima su sudjelovale četiri osobe. Održane su i četiri fokusne grupe sa 41 učenikom_com (PGŽ i VŽ) te jedna fokusna grupa sa šest roditelja iz PGŽ-a.

S obzirom na akcijsku prirodu istraživanja, prigodni uzorak i manji broj ispitanika i ispitanica iz SMŽ-a, podatke treba tumačiti s oprezom i shvatiti kao smjernice za daljnji rad, pogotovo sa školskim osobljem u osnovnim školama i na području SMŽ-a te s roditeljima u VŽ-u i SMŽ-u.

1. U kojoj su mjeri pojedina područja cjelovite seksualne edukacije zastupljena u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?

Iz analize kurikula proizlazi da se teme cjelovite seksualne edukacije prema UNESCO-u (2018) detektiraju u svim analiziranim kurikulumima – 50 osnovnih i srednjih škola s područja PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a. Međutim, zastupljenost pojedinih područja cjelovite seksualne edukacije ukazuje na širinu i razrađenost pristupa CSE-u: škole planiraju vrlo malo sadržaja izravno povezanih s CSE-om u svojim kurikulumima. Samo 13% vezanih sadržaja školskih kurikula konkretno adresira CSE, pri čemu srednje škole imaju veći udio (20%) u odnosu na osnovne škole (6%).

Podaci iz analize upitnika ukazuju na to da tek polovica (PGŽ) ili manje od polovice (SMŽ i VŽ) ispitanih predstavnika i predstavnica nastavnog i stručnog osoblja obrađuje teme iz CSE-a. Pri analizi oblika provedbe, podaci ukazuju na to da se CSE u nekom obliku najmanje provodi u SMŽ-u, nešto više u VŽ-u i najviše u PGŽ-u u kontekstu promatranih županija. Predstavnice nastavnog i stručnog osoblja u fokusnim grupama dodatno naglašavaju da je broj sadržaja vezanih uz CSE nedovoljan i u osnovnim i srednjim školama te da previše toga ovisi o volji i entuzijazmu izvoditelja_ica. Podaci

prikupljeni kroz fokusne grupe s učenicama i učenicima ukazuju na interes djece i mladih za CSE, a jednoglasni su u navodima da se takve teme ne obrađuju u školi, ili barem ne u dovoljnoj mjeri.

Najzastupljenija su područja CSE-a u kurikulumima Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost te Vještine za očuvanje zdravlja i blagostanja. Međutim, ova područja rijetko su usredotočena specifično na seksualnost, već se odnose na šire teme poput poštivanja ljudskih prava ili razvoja socio-emocionalnih i medijskih vještina djece i mladih. S druge strane, teme vezane uz rod i reproduktivno zdravlje spominju se malo, ali su specifično vezane uz sadržaje CSE-a. Najmanje su zastupljena područja u kurikulumima Ljudsko tijelo i razvoj te Seksualnost i seksualno ponašanje.

Slično kao u analizi kurikula, podaci iz upitnika ukazuju na to da se u svim trima županijama najviše obrađuju teme iz područja Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost: najviše osoba obrađuje ih u PGŽ-u (40%), a oko trećine u SMŽ-u (31%) i VŽ-u (32%). Također, najmanje se obrađuju teme iz područja Seksualnost i seksualno ponašanje: tek oko deset posto osoba obrađuje ih u PGŽ-u (12%), a oko 10% u SMŽ-u (12%) i VŽ-u (9%).

Nalaze su potvrdile predstavnice nastavnog i stručnog osoblja u fokusnim grupama: u školama se najviše obrađuju teme iz područja Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost, dok se najmanje obrađuju teme iz područja Seksualnost i seksualno ponašanje. Nadalje, sudionici_e smatraju da se u osnovnim školama vrlo često, ali površno obrađuju teme povezane s vrijednostima i kulturom te seksualnošću i seksualnim ponašanjem, dok je malo sustavnih sadržaja o razvoju tijela i pubertetu, čak i u nastavi Prirode i Biologije. U srednjim se školama najčešće obrađuju interpersonalne veze, vrijednosti i razvoj ljudskog tijela, ali se i tim temama pristupa površno.

S druge strane, dublja analiza fokusnih grupa s učenicima i učenicama osnovnih i srednjih škola pokazala je da im je teško definirati vrijednosti, prava i kulturu u kontekstu CSE-a. Područje Seksualnost i seksualno ponašanje potvrđuje se kao najmanje obrađivana tema, kao i tema o kojoj učenici i učenice žele pričati s posebno educiranim osobama ili stručnom službom, a ne toliko sa svojim učiteljima_cama i nastavnicima_ama. U osnovnoj školi učenici_e ističu da najviše obrađuju područje Rodno uvjetovano nasilje i njegova prevencija. Što se tiče područja Ljudsko tijelo i razvoj, ono se obrađuje manje no što bi to učenici_e željeli_e, a učenici_e ne znaju definirati reproduktivno zdravlje bez obzira na dob.

Stoga se može zaključiti da se CSE prema UNESCO-ovim smjernicama u školama ne provodi na sustavnoj razini. Najviše je obuhvaćeno područje Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost, no toliko općenito da se ishodi ne ostvaruju. Najmanje je obuhvaćeno područje Seksualnost i seksualno ponašanje, koje učenici i učenice žele obrađivati s posebno educiranim osobama. S obzirom na dob i razvojne promjene, posebno zabrinjava podatak o malom broju sadržaja i iskazanoj razini poznavanja

područja Ljudsko tijelo i razvoj te Seksualno i reproduktivno zdravlje koje su učenici_e izrazili_e na fokusnim grupama.

2. Iz kojih se perspektiva, kojim oblicima i metodama provodi CSE u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?

CSE-u se u školama najčešće prilazi iz društveno-humanističke i biološke perspektive, što je potvrđeno analizom kurikula te podacima dobivenima iz upitnika i fokusnih grupa s nastavnim i stručnim osobljem, kao i učenicima i učenicama. Religijska perspektiva manje je zastupljena, a na fokusnim grupama s učenicima_ama i djelatnicima_ama škole spomenuta je u kontekstu negativnih iskustava, odnosno netočnih i/ili dogmatskih informacija.

Podaci upitnika ukazuju na to da se CSE provodi sporadično, a najčešće kao dio redovne nastave (28 – 36% ispitanika i ispitanica), kroz međupredmetne teme (samo 19 – 24% ispitanika i ispitanica) te kroz školske preventivne programe (10 – 34% ispitanika i ispitanica). Nastavno i stručno osoblje osnovnih i srednjih škola ispitano u fokusnim grupama slaže se da se o CSE-u najviše priča na Prirodi/Biologiji, Satu razrednika i aktivnostima/radionicama stručne službe.

Podaci iz kurikula pokazuju da škole rado obilježavaju važne datume koji se mogu povezati sa sadržajem CSE-a, kao što su Svjetski dan borbe protiv AIDS-a (1. prosinca), Valentinovo (14. veljače), Dan žena (8. ožujka) i sl.

Gotovo zanemariv broj škola u kurikulumima planira gostovanje stručnjaka i stručnjakinja koji bi mogli pričati ili educirati o temama CSE-a.

Pozitivni primjeri uključivanja sadržaja CSE-a primjećuju se u programima i projektima koje škole provode s organizacijama civilnog društva, što potvrđuju i predstavnice nastavnog i stručnog osoblja u fokusnim grupama. One navode i da se u području CSE-a surađuje i sa školskim liječnicima_ama, čega se učenice i učenici u fokusnim grupama uopće ne sjećaju u razgovoru o CSE-u – bez obzira na to radi li se o osnovnoj ili srednjoj školi.

Učenice i učenici općenito, a pogotovo u srednjoj školi, ističu da se o CSE-u u školi razgovara na način koji im nije zanimljiv. Izražavaju mišljenje da se u školi previše fokusira na teorijska znanja te da metode rada ne dopuštaju dovoljno uključivanja i usvajanje znanja na dubljoj razini, a kamoli razvoj vještina.

3. Kakvi su stavovi školskog osoblja (učitelji_ce razredne nastave, učitelji_ce predmetne nastave, nastavnici_e, stručni_e suradnici_e) prema uvođenju CSE-a u osnovne i srednje škole na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?

Općenito, podaci upitnika upućuju na to da je stav o uvođenju CSE-a u škole blago do umjereno pozitivan bez obzira na mjesto rada (ne razlikuje se značajno među osobama iz različitih županija),

dob ispitanika i ispitanica, kao i tip škole u kojoj rade (osnovne ili srednje škole). Ispitanice gledaju nešto pozitivnije na CSE od ispitanika, a osobe koje procjenjuju da nisu kompetentne imaju negativniji stav o uvođenju CSE-a u školu od ostalih.

Općenito, podaci prikupljeni upitnikom pokazuju da se osobe bez obzira na županiju u kojoj rade uglavnom slažu da je dječje pravo dobiti informacije iz CSE-a te da pri poučavanju CSE-a ne treba razdvajati djevojčice i dječake. Nadalje, smatraju da CSE trebaju provoditi educirane osobe – psihologinje i psiholozi, medicinski stručnjaci i stručnjakinje ili druge posebno educirane osobe. Kao posebno tematski osjetljivo istaklo se područje Shvaćanje roda.

Kao najbolji način provedbe CSE-a u školama, s više od 50% odabira u upitniku, ocijenio se dosadašnji način provedbe kroz međupredmetne teme, iako ga tako sada provodi manje od četvrtine ispitanica i ispitanika u svakoj županiji. Manje od petine ispitanica i ispitanika CSE želi kao zaseban izborni ili obavezan predmet. S druge strane, sudionice fokusnih grupa istakle su veliku kompleksnost CSE-a prema UNESCO-ovim smjernicama, zbog čega ga radije vide kao izborni predmet ili dio šireg izbornog predmeta Zdravlje.

Slab odaziv na fokusne grupe – puno slabiji od odaziva na upitnik – implicira slab interes ili spremnost za samo provođenje CSE-a kod nastavnog i stručnog osoblja, pogotovo u SMŽ-u i VŽ-u te osnovnim školama.

4. Koje su potrebe školskog osoblja predispozicija za kvalitetnu implementaciju CSE-a u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?

Podaci upitnika upućuju na to da ispitanice i ispitanici svoju kompetentnost za provedbu CSE-a ocjenjuju ocjenom nižom od trojke, bez obzira na županiju u kojoj rade.

Pri promišljanju uvođenja CSE-a u škole treba obratiti pozornost na sljedeće izazove navedene u upitniku: nedovoljan stupanj educiranosti samih izvoditeljica i izvoditelja, ideologija dionika unutar ili izvan škole, preopterećenost satnicom svih dionika unutar škole te utjecaj roditelja. Sudionice fokusnih grupa potvrđuju nalaze te naglašavaju da postoji nerazumijevanje samog pojma CSE-a unutar, ali i izvan škole. To dovodi i do ideoloških i svjetonazorskih sukoba kod pojedinih osoba ili grupa, što dodatno otežava provedbu sadržaja vezanih uz CSE.

Oko trećine ispitanica i ispitanika upitnika procjenjuje da bi im za provedbu CSE-a u školi trebala dodatna podrška u obliku radnih materijala na temu CSE-a, a oko četvrtina želi dodatne edukacije –

najviše u područjima (Rodno uvjetovano) nasilje i prevencija (pogotovo SMŽ i VŽ) i Seksualnost i seksualno ponašanje (pogotovo PGŽ), kroz radionice koje kombiniraju teorijska znanja s praksom. Sudionice fokusnih grupa potvrđuju nalaze upitnika, ali kao važan prvi korak vide jasne naputke i smjernice za CSE od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja, a zatim edukaciju o CSE-u ne samo izvoditelja_ica već i kolega_ica i roditelja. Predstavnice nastavnog i stručnog osoblja iz srednjih škola istakle su i mogućnost poticanja jedinica lokalne i regionalne samouprave za podršku provedbi tema iz CSE-a u školama.

S obzirom na slab odaziv na fokusne grupe, pokazala se važnost dodatne podrške za provedbu tema iz CSE-a u ruralnim, a pogotovo depriviranim krajevima, gdje su ljudi najviše zaokupljeni egzistencijalnim pitanjima.

5. Koje su potrebe roditelja predispozicija za kvalitetnu implementaciju CSE-a u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a?

Ispitani roditelji u PGŽ-u slažu se da im je važno pristupiti CSE-u na način kako to definiraju UNESCO-ove smjernice te da treba koristiti samo znanstveno utemeljene informacije kroz interdisciplinarni i međusektorski pristup poučavanju koji uključuje sve dionike unutar škole (razrednici_e, nastavnici_e, učitelji_ce, stručna služba) i izvan škole (stručnjaci_kinje, studenti_ce, organizacije civilnog društva).

Najboljim oblikom provedbe CSE-a roditelji smatraju izborni predmet.

6. Koje teme i područja CSE-a učenici i učenice prepoznaju kao posebno važne za učenje u školi?

Podaci prikupljeni fokusnim grupama ukazuju na to da djeca i mladi obzira na dob smatraju da se u školi treba više pričati o svim područjima CSE-a prema UNESCO-ovim smjernicama.

Sudionici_e osnovnih škola najviše žele učiti o seksualnom zdravlju i razvoju (bolesti, kontracepcija, tjelesne promjene u pubertetu), utjecaju društvenih mreža i medija na sliku o sebi, kao i suočavanju s pritiscima vršnjaka_inja. Ističu da bi više željeli_e slušati o osjećajima, problemima unutar obitelji (npr. manjak povjerenja u roditelje), prijateljstvima i romantičnim vezama. Žele više razgovarati o pristanku i seksualnom nasilju kako bi se od njega bolje zaštitili_e.

Srednjoškolci i srednjoškolke izražavaju želju za konkretnim učenjem o seksualnosti, bez okolišanja, pogotovo u području Ljudsko tijelo i razvoj te Seksualno i reproduktivno zdravlje. Žele znati više o tome kako graditi zdrave odnose pune poštovanja, iskrenosti i povjerenja među partnerima_cama. Žele analizirati utjecaj društvenih mreža na samopouzdanje i sliku o sebi, pričati o

ravnopravnosti i uvažavanju različitosti. Primjećuju rodne stereotipe oko sebe te izražavaju želju za njihovim češćim propitivanjem u školi, pogotovo od strane učitelja_ica. Mladi iz Varaždinske županije ističu potrebu za dodatnom pripremom odraslih o tome kako pomoći mladima u slučajevima *online* seksualnog uznemiravanja i nasilja. Učenici_e iz riječkih škola ističu želju za učenjem o LGBTIQ pravima.

Kao najbolji oblik provedbe CSE-a učenici_e bez obzira na dob i mjesto boravka najčešće spominju izborni predmet. Ističu da je potrebno da većina u razredu bude zainteresirana i otvorena za sudjelovanje u nastavi, jer samo će se tada postići pozitivni rezultati. Osobe s kojima bi željeli_e razgovarati o CSE-u uglavnom su predstavnici stručne službe (psiholozi_ginje, pedagozi_ginje, socijalni_e pedagozi_ginje), kao i učitelji_ce koji_e su otvoreniji_e i opušteniji_e te imaju bolji odnos s učenicima_ama. Također su izrazili želju za većom komunikacijom s roditeljima o svim područjima CSE-a.

Literatura

Baketa, N., Bovan, K. i Matić Bojić, J. (2021). Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Republici Hrvatskoj – istraživački izvještaj za 2021. godinu. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Denscombe, M. (1998). *The Good Research Guide for Small Scale Research Projects*. Buckingham: Open University Press.

Kunac, S. (2022). *Borba za sveobuhvatno seksualno obrazovanje se nastavlja: Na valovima feminizma*. Rijeka: PaRiter.

Portal o rodu, spolu i demokraciji Libela (2018). I adolescenti_ice doživljavaju nasilje u partnerskim odnosima. Preuzeto sa: <https://www.libela.cesi.hr/vijesti/9972-i-adolescenti-ice-dozivljavaju-nasilje-u-partnerskim-odnosima/>, pristupljeno 3.10.2022.

SIECUS (2004). *Guidelines for comprehensive sexual education*. Preuzeto sa: <https://siecus.org/wp-content/uploads/2018/07/Guidelines-CSE.pdf>, pristupljeno 3.10.2022.

IPPF (2010). IPPF Framework for Comprehensive Sexuality Education (CSE). Preuzeto sa: https://www.ippf.org/sites/default/files/ippf_framework_for_comprehensive_sexuality_education.pdf, pristupljeno 23.11.2022.

UNESCO, UNAIDS, UNFPA, UNICEF, UN WOMEN & WHO (2018). International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach, UNESCO, <https://www.who.int/publications/m/item/9789231002595>, pristupljeno 23.11.2022.

Zaključak recenzije istraživanja, CESI

Zaključak recenzije istraživanja

“Ispitivanje potreba i stavova o uvođenju cjelovite seksualne edukacije u osnovne i srednje škole na području PGŽ, SMŽ i VŽ”

Istraživanje donosi relevantan i društveno važan uvid u stanje CSE (cjelovite seksualne edukacije) fokusirajući se na područje PGŽ, SMŽ i VŽ. Ovaj istraživački izvještaj pruža vrijedne informacije o praksi CSE u školama, identificira potrebe i stavove različitih dionika te podržava prethodna istraživanja koja su ukazala na nedostatke u kurikulumima i probleme u provedbi sličnih programa.

Izvještaj uspješno povezuje teorijski okvir s praktičnim istraživanjem i ispravno postavlja istraživačka pitanja. Raznovrsne metode prikupljanja podataka, uključujući analizu kurikuluma, kvantitativne i kvalitativne metode, osiguravaju sveobuhvatan uvid u problematiku.

Osim toga, autorice se uspješno pozivaju na relevantnu literaturu i teorijske koncepte kako bi postavile kontekst za svoje istraživanje, a zaključak donosi odgovore na postavljena istraživačka pitanja i pruža dublji uvid u temu.

Iako postoje neka pitanja o metodologiji i prikupljanju podataka, te mogućnost za dodatnim unaprjeđenjem izvještaja istraživanja, ukupan doprinos ovog istraživanja je značajan i ono pruža vrijedan doprinos zagovaračkim naporima za uvođenje cjelovite seksualne edukacije u škole.

Sanja Cesar, CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje

U Zagrebu, 01.09.2023.

Prilog 1) Upitnik

ISPITIVANJE STAVOVA ODGOJNO-OBRAZOVNIH DJELATNICA I DJELATNIKA O CJELOVITOJ SEKSUALNOJ EDUKACIJI

Drage suradnice, dragi suradnici,

pred vama se nalazi upitnik kojim se želi dobiti uvid u stavove nastavnog osoblja (učitelja i učiteljica, nastavnika i nastavnica, stručnih suradnika i suradnica) prema uvođenju cjelovite seksualne edukacije u osnovne i srednje škole na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije te identificirati oblike podrške koji bi im bili potrebni u njezinoj implementaciji. Upitnik je dio istraživanja kojim se želi opisati trenutni način provedbe cjelovite seksualne edukacije te identificirati i produbiti razumijevanje stavova i potreba učenika i učenica, nastavnog osoblja i roditelja vezanih uz uvođenje cjelovite seksualne edukacije u osnovnim i srednjim školama na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije. Podaci dobiveni iz istraživačkih aktivnosti koristit će se u izradi zagovaračkog dokumenta i za oblikovanje poruka javne kampanje.

Upitnik se sastoji od 26 pitanja, a ispunjavanje traje deset minuta. Upitnik je anonimn i odgovori na pitanja su povjerljivi i koristit će se isključivo u istraživačke svrhe. U bilo kojem trenutku možete odustati od ispunjavanja upitnika, no molimo vas da ga ispunite do kraja kako biste nam pomogli da osiguramo dovoljan broj podataka za obradu.

Podaci se prikupljaju u skladu s odredbama Zakona o zaštiti osobnih podataka (NN 103/03, 118/06, 41/08, 130/11, 106/12), Direktive 95/46/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 24. listopada 1995. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka, kao i o slobodnom protoku takvih podataka. Upisivanje podataka smatrat će se vašom privolom za obradu tih podataka.

Istraživanje se provodi u sklopu projekta *Zdrave veze*, koji provodi Udruga za ljudska prava i građansku participaciju PaRiter u partnerstvu s organizacijama SOS Rijeka – centar za nasilje i ljudska prava, Lezbijska organizacija Rijeka LORI i Udruga Delta, jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave Gradom Rijeka i Varaždinskom županijom te nevladinom organizacijom KUN Center for Equality and Diversity iz Norveške. Projekt *Zdrave veze* podržan je s 90.000,00 € financijske podrške Islanda, Lihtenštajna i Norveške u okviru EGP grantova.

Upitnik sadrži 26 pitanja.

Demografski podaci

Dob:*

Spol:*

Rod:*

U kojoj se županiji nalazi vaša škola (ili ona u kojoj imate najveći dio satnice)? *

- BBŽ – Bjelovarsko-bilogorska županija
- BPŽ – Brodsko-posavska županija
- DNŽ – Dubrovačko-neretvanska županija
- IŽ – Istarska županija
- KŽ – Karlovačka županija
- KKŽ – Koprivničko-križevačka županija
- KZŽ – Krapinsko-zagorska županija

- LSŽ – Ličko-senjska županija
- MŽ – Međimurska županija
- OBŽ – Osječko-baranjska županija
- PSŽ – Požeško-slavonska županija
- PGŽ – Primorsko-goranska županija
- SMŽ – Sisačko-moslavačka županija
- SDŽ – Splitsko-dalmatinska županija
- ŠKŽ – Šibensko-kninska županija
- VŽ – Varaždinska županija
- VPŽ – Virovitičko-podravska županija
- VSŽ – Vukovarsko-srijemska županija
- ZDŽ – Zadarska županija
- ZGŽ – Zagrebačka županija
- GZ – Grad Zagreb

Koja je veličina mjesta u kojem se nalazi vaša škola? *

- Do 10 000 stanovnika i stanovnica
- Od 10 000 do 35 000 stanovnika i stanovnica
- Više od 35 000 stanovnika i stanovnica

U kakvoj školi radite (najveći dio satnice)? *

- Osnovna škola
- Srednja škola
- Ostalo

(ako su uvjeti zadovoljeni) Označite tip srednje škole o kojoj se radi. *

- Gimnazija
- Četverogodišnja strukovna škola
- Trogodišnja strukovna škola
- Kombinirani programi
- Umjetnička škola
- Ostalo

Koliko je učenika i učenica upisano u vašu školu (približno)? *

- Manje od 180 upisanih učenika i učenica
- Od 181 do 500 upisanih učenika i učenica
- Više od 500 upisanih učenika i učenica

(ako su uvjeti zadovoljeni) Koje je vaše zanimanje? *

- Učitelj/učiteljica razredne nastave
- Učitelj/učiteljica predmetne nastave
- Učitelj/učiteljica edukacijsko-rehabilitacijskog profila
- Nastavnik/nastavnica
- Stručni suradnik/stručna suradnica
- Ostalo

(ako su uvjeti zadovoljeni) Navedite naziv(e) vašeg/vaših predmeta. *

(ako su uvjeti zadovoljeni) Označite naziv posla koji radite. *

- Knjižničar/knjižničarka
- Psiholog/psihologinja
- Pedagog/pedagoginja
- Edukacijski rehabilitator/edukacijska rehabilitatorica
- Logoped/logopetkinja
- Socijalni pedagog/socijalna pedagoginja
- Ostalo

Vaše iskustvo s cjelovitom seksualnom edukacijom

Cjelovita seksualna edukacija (dalje: CSE) definira se kao cjeloživotni proces stjecanja informacija i formiranja stavova, vrijednosti i uvjerenja o identitetu, odnosima i intimnosti (SIECUS 2004) te kao proces poučavanja koji se temelji na kognitivnim, emocionalnim, fizičkim i društvenim aspektima seksualnosti (UNESCO 2018).

Prema UNESCO-ovim smjernicama (2018), CSE karakteriziraju sljedeće odrednice: cjelovita je (obuhvaća šire područje seksualnosti koje nije usmjereno isključivo na seksualno i reproduktivno zdravlje), utemeljena je na ljudskim pravima (dostojanstvo, jednak tretman i prilika za sudjelovanje), rodno je osjetljiva (promovira rodnu ravnopravnost i uzima u obzir specifičan kulturni kontekst), utemeljena je na građanskim kompetencijama (promovira razvoj kritičkog mišljenja i odgovornog ponašanja) te promovira pozitivan odnos prema seksualnosti i seksualnom užitku.

Obrađujete li teme iz područja cjelovite seksualne edukacije? *

- Da
- Ne

Koja područja CSE-a obrađujete? *

- Ne obrađujem CSE
- Interpersonalne veze, npr. obiteljske, romantične i prijateljske veze, inkluzija i međusobno poštovanje, seksualni odnosi, roditeljstvo
- Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost, npr. ljudska prava, kultura, društvo i seksualnost
- Shvaćanje roda, npr. definiranje roda, rodni identitet, rodna ravnopravnost, norme i uloge, rodni stereotipi, religija, brak
- (Rodno uvjetovano) nasilje i njegova prevencija, npr. nasilje, prisila, privatnost i tjelesni integritet, sigurnost i informacijsko-komunikacijske tehnologije
- Vještine očuvanja zdravlja i dobrobiti, npr. norme i utjecaj vršnjaka na seksualno ponašanje, donošenje odluka, komunikacijske vještine, medijska pismenost i seksualnost, pomoć i podrška
- Ljudsko tijelo i razvoj, npr. pubertet, slika o tijelu, seksualna i reproduktivna anatomija i fiziologija
- Seksualnost i seksualno ponašanje, npr. seksualna prava, društveni kontekst i rodno utemeljene seksualne norme, seksualno izražavanje i ponašanje, (ne)stupanje u seksualne odnose, pristanak, međusobno poštovanje i odgovornost
- Seksualno i reproduktivno zdravlje, npr. zdravstvena zaštita, spolno prenosive bolesti, podrška i prevencija, kontracepcija, planiranje trudnoće i pobačaj

U kojim oblicima provodite CSE? *

- Ne obrađujem CSE
- U okviru redovne nastave
- Kao međupredmetnu temu
- Izvannastavna ili izvanškolska aktivnost
- Kroz školske preventivne programe
- Kroz (školske) projekte
- Ostalo:

U kojoj se mjeri slažete s pojedinim tvrdnjama o provedbi CSE-a? *

	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se
Roditelji imaju pravo odlučiti koje će sadržaje iz CSE-a njihova djeca slušati u školi.	☐	☐	☐	☐	☐
CSE je dio kućnog, a ne školskog odgoja.	☐	☐	☐	☐	☐
CSE bi trebali_e poučavati samo posebno educirani_e stručnjaci/stručnjakinje.	☐	☐	☐	☐	☐
CSE-u je mjesto u školi.	☐	☐	☐	☐	☐
Neke teme iz CSE-a previše su kontroverzne da bi se poučavale u školama.	☐	☐	☐	☐	☐
CSE bi u nekom obliku trebali provoditi svi obrazovni djelatnici i djelatnice.	☐	☐	☐	☐	☐
U poučavanju CSE-a treba razdvojiti djevojčice i dječake (npr. menstruacija).	☐	☐	☐	☐	☐
Dječje je pravo dobiti informacije iz CSE-a.	☐	☐	☐	☐	☐
CSE se treba provoditi prema službenim smjernicama bez obzira na osobne stavove ili	☐	☐	☐	☐	☐

	Ne slažem se	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Slažem se
uvjerenja izvoditelja ili izvoditeljica. CSE je prije svega ideološko pitanje.	☐	☐	☐	☐	☐

(ako su uvjeti zadovoljeni) Prema vašem mišljenju, kojim to temama nije mjesto u školi?

(ako su uvjeti zadovoljeni) Navedite koje bi stručnjakinje i stručnjaci trebali poučavati CSE.

Smatrate li sljedeće tvrdnje istinitima? *

	Da	Ne	Ne znam
CSE doprinosi prevenciji rodno uvjetovanog i seksualnog nasilja.	☐	☐	☐
CSE potiče ranije stupanje u seksualne odnose.	☐	☐	☐
CSE je važan faktor zaštite psihičkog i fizičkog zdravlja učenika i učenica.	☐	☐	☐
CSE dovodi do povećanog broja maloljetničkih trudnoća.	☐	☐	☐

Koji način provedbe seksualne edukacije u školama smatrate najboljim? *

- Kao i dosad, kroz međupredmetne teme (Zdravlje, Osobni i socijalni razvoj, Građanski odgoj i obrazovanje)
- CSE bi trebao biti zaseban izborni predmet
- CSE bi trebao biti zaseban obavezni predmet
- Ostalo

Prepreke i potrebe u provedbi cjelovite seksualne edukacije

Koji su izazovi ili prepreke uvođenju i/ili provedbi CSE-a u vašoj školi? *

U kojoj vam mjeri navedeni predstavljaju ili bi vam predstavljali prijetnju ili podršku u provedbi CSE-a? *

	Više prijetnja	Niti prijetnja niti podrška	Više podrška
Roditelji	☐	☐	☐
Kolegice i kolege u zbornici	☐	☐	☐
Ravnateljica ili ravnatelj	☐	☐	☐
Školski odbor	☐	☐	☐
Učenice i učenici	☐	☐	☐
Organizacije civilnog društva	☐	☐	☐
Predstavnice ili predstavnici osnivača (grada ili županije)	☐	☐	☐
Predstavnice ili predstavnici Agencije za odgoj i obrazovanje	☐	☐	☐
Predstavnice ili predstavnici Ministarstva znanosti i obrazovanja	☐	☐	☐
Stručni tim (pedagog/pedagoginja, psiholog/psihologinja...)	☐	☐	☐

Osjećate li se kompetentno za obrađivanje tema iz područja CSE-a u svom radu? *

- Ne
- Uglavnom ne
- Osrednje
- Uglavnom da
- U potpunosti da

Koji vam oblik podrške najviše treba u provedbi CSE-a u vašoj školi? *

- Ne obrađujem CSE
- Nije mi potrebna dodatna podrška
- Edukacije u području CSE-a
- Više materijala s temom CSE-a (npr. priručnici, didaktički materijali, literatura, nastavne pripreme...)
- Ostalo

(ako su uvjeti zadovoljeni) U kojim se područjima CSE-a želite dodatno usavršavati? *

- Ne obrađujem CSE

- Interpersonalne veze, npr. obiteljske, romantične i prijateljske veze, inkluzija i međusobno poštovanje, seksualni odnosi, roditeljstvo
- Vrijednosti, prava, kultura i seksualnost, npr. ljudska prava, kultura, društvo i seksualnost
- Shvaćanje roda, npr. definiranje roda, rodni identitet, rodna ravnopravnost, norme i uloge, rodni stereotipi, religija, brak
- (Rodno uvjetovano) nasilje i njegova prevencija, npr. nasilje, prisila, privatnost i tjelesni integritet, sigurnost i informacijsko-komunikacijske tehnologije
- Vještine očuvanja zdravlja i dobrobiti, npr. norme i utjecaj vršnjaka na seksualno ponašanje, donošenje odluka, komunikacijske vještine, medijska pismenost i seksualnost, pomoć i podrška
- Ljudsko tijelo i razvoj, npr. pubertet, slika o tijelu, seksualna i reproduktivna anatomija i fiziologija
- Seksualnost i seksualno ponašanje, npr. seksualna prava, društveni kontekst i rodno utemeljene seksualne norme, seksualno izražavanje i ponašanje, (ne)stupanje u seksualne odnose, pristanak, međusobno poštovanje i odgovornost
- Seksualno i reproduktivno zdravlje, npr. zdravstvena zaštita, spolno prenosive bolesti, podrška i prevencija, kontracepcija, planiranje trudnoće i pobačaj
- Ostalo:

(ako su uvjeti zadovoljeni) Kakav vam je oblik usavršavanja za CSE najprihvatljiviji? *

- Radionice s kombinacijom teorije i prakse
- Interaktivni seminari
- Predavanja stručnjaka i stručnjakinja
- Učenje na daljinu (*online*)
- Umrežavanje i razmjena iskustava među školama
- Promatranje rada osoba s više iskustva (*peer-shadowing*)
- Rad uz nadgledanje mentora ili mentorice, uz superviziju
- Ostalo

Prostor za dodatne komentare (ako želite napisati nešto što nije obuhvaćeno pitanjima).

Hvala na odvojenom vremenu i pomoći.

Ako želite biti obaviješteni o rezultatima i primiti istraživački izvještaj, javite se na udrugap@pariter.hr.

Prilog 2) Protokol za provedbu fokusnih grupa

Sa svrhom prikupljanja relevantnih podataka za osiguravanje empirijske podloge za zagovaranje uvođenja cjelovite seksualne edukacije u osnovne i srednje škole na području Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke i Varaždinske županije organizirat će se fokusne grupe sa školskim osobljem i učenicima i učenicama.

Podaci prikupljeni u fokusnim grupama pratit će i dopuniti one prikupljene analizom dokumentacije (školski kurikuli) i *online* upitnikom za školsko osoblje.

Organizirat će se fokusne grupe sa sljedećim dvjema ciljanim skupinama na području nabrojnih županija:

1. Školsko osoblje

To su učitelji_ice, nastavnice_e i stručni_e suradnici_e osnovnih i srednjih škola na području Primorsko-goranske, Varaždinske i Sisačko-moslavačke županije.

Organizirat će se ukupno šest fokusnih grupa: tri fokusne grupe s osobljem osnovnih i tri fokusne grupe s osobljem srednjih škola. Predviđeno je od šest do osam sudionika_ca na svakoj fokusnoj grupi, od čega tri do četiri muškarca i tri do četiri žene. Trebao bi biti prisutan barem po jedan predstavnik_ca različitih dionika unutar škole: učitelj_ica razredne nastave, učitelj_ica predmetne nastave i stručni_a suradnik_ca za osnovne odnosno nastavnik_ca i stručni_a suradnik_ca za srednje škole.

Prikupljat će se podaci koji će doprinijeti odgovaranju na sljedeća specifična istraživačka pitanja:

- *Iz kojih se perspektiva, kojim oblicima i metodama provodi CSE u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- *Kakvi su stavovi školskog osoblja (učitelji_ice razredne nastave, učitelji_ice predmetne nastave, nastavnice_e, stručni_e suradnici_e) prema uvođenju CSE-a u osnovne i srednje škole na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- *Koje su potrebe školskog osoblja predispozicija za kvalitetnu implementaciju CSE-a u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*

Na području Grada Rijeke fokusne grupe održat će uživo, a za sudionike_ice iz Varaždinske i Sisačko-moslavačke županije održat će se *online*.

Poziv sudionicima_ama će biti diseminiran putem kanala projektnih partnera i suradnika, s naglaskom na jedinice lokalne i regionalne samouprave unutar ciljanih županija.

2. Učenici i učenice

Organizirat će se četiri fokusne grupe s učenicima_ama osnovnih (8. razredi) i srednjih škola (2. i 3. razredi) na području Grada Rijeke i Varaždinske županije.

Predviđeno je od šest do osam sudionika_ca na svakoj fokusnoj grupi, od čega tri do četiri dječaka/mladića i tri do četiri djevojčice/djevojke.

Prikupljeni podaci služit će odgovaranju na specifična istraživačka pitanja:

- *Iz kojih se perspektiva, kojim oblicima i metodama provodi CSE u osnovnim i srednjim školama na području PGŽ-a, SMŽ-a i VŽ-a?*
- *Koje teme i područja CSE-a učenici i učenice prepoznaju kao posebno važne za učenje u školi?*

Sve fokusne grupe bit će provedene uživo. Poziv sudionicima_ama bit će diseminiran putem kanala projektnih partnera i suradnika, s naglaskom na JLP(R)S-ove unutar ciljanih županija.

Protokol o pripremi i provedbi fokusnih grupa za školsko osoblje

Predviđeno je trajanje fokusne grupe 90 minuta.

1. Priprema i dolazak sudionika_ca

Fokusne grupe provodit će se uživo ili *online*, ovisno o području provedbe (Grad Rijeka uživo, Sisačko-moslavačka i Varaždinska županija *online*).

Održavanje licem u lice

Odabrat će se prostor koji odgovara sigurnosnim zahtjevima, ima pristup sanitarnom čvoru i omogućava neometanu provedbu fokusne grupe. Prostor treba biti spreman barem pola sata prije početka fokusne grupe, a sudionike_ce treba zamoliti da dođu pet do deset minuta ranije od planiranog početka. Prostor treba sadržavati dovoljan broj stolica postavljenih u krug: za voditelja_icu, osobu koja piše bilješke i sudionike_ce. U slučaju pisanja zaključaka u prostoriji treba osigurati ploču i pisalo ili *flipchart*-stalak s papirima.

Pri dolasku sudionika_ca voditelj_ica ih pozdravlja, upoznaje te stupa s njima u neobavezan razgovor. Također, upućuje ih da se upišu na potpisnu listu i ispune obrazac informiranog pristanka.

Održavanje online

Za održavanje fokusnih grupa treba osigurati korištenje programa ili alata koji odgovaraju sigurnosnim zahtjevima i osiguravaju zaštitu podataka, a omogućavaju snimanje fokusne grupe. Sudionici_ce ispunjavaju prijavnicu za fokusne grupe koja sadržava pitanja o osnovnim podacima (dob, spol, pripadnost posebnoj skupini mladih), kao i obrazac informiranog pristanka.

2. Uvodne aktivnosti (10 minuta)

Voditelj_ica zahvaljuje sudionicima_ama na dolasku i naglašava važnost njihova sudjelovanja u fokusnoj grupi.

Voditelj_ica se predstavlja i objašnjava svoju ulogu u procesu. Važno je staviti naglasak na facilitaciju i olakšavanje međusobne komunikacije sudionika_ca. Predstavlja se i osoba koja piše bilješke.

Sudionike_ce se upoznaje s osnovnim informacijama o projektu. Objašnjava im se svrha sudjelovanja na fokusnoj grupi i način uključivanja prikupljenih podataka u stvaranje zagovaračkog dokumenta.

Sudionike_ ce se upućuje na tehnička pitanja provedbe fokusnih grupa: u slučaju da se one odvijaju licem u lice, skreće im se pozornost na diktafon (ili drugo sredstvo snimanja), a ako se provode *online*, napominje se da će se snimati zvuk. Pojašnjava se uloga osobe koja piše bilješke te se objašnjava na koji se način čuva tajnost podataka, odnosno anonimnost sudionika_ ca.

U slučaju *online* provedbe provjerava se znaju li svi sudionici_ e upaliti i ugaziti mikrofon. Ako postoji ta opcija, sudionicima_ ama se pokazuje i način na koji se javljaju za riječ, kao i korištenje poruka (*chat*).

3. Upoznavanje (10 minuta)

Sudionici_ e se kratko predstavljaju imenom i nazivom radnog mjesta. Voditelj_ ica može izraziti zadovoljstvo raznolikošću grupe, a može istaknuti i jednu stvar koja ih povezuje.

4. Rasprava (50 minuta)

Počinje snimanje zvuka fokusne grupe, što se obznani sudionicima_ ama.

Voditelj_ ica naglašava da nema točnih i netočnih odgovora na postavljena pitanja i da je svačije iskustvo važno te govori sudionicima_ ama da se mogu sami javiti za riječ, bez prozivanja. U *online* okruženju mogu dignuti ruku da naznače javljanje za riječ i koristiti opciju odgovora preko poruke.

Okupljenima se kratko predstave područja cjelovite seksualne edukacije prema UNESCO-ovim smjernicama (2018). Područja su napisana na posteru ako se fokusna grupa odvija uživo, a na PPT-u ako se odvija *online*.

Nakon toga započinje rasprava u kojoj se postavljaju pitanja. Naglašava se važnost pričanja o svom iskustvu, no i mogućnost korištenja iskustava kolega_ ica. Važno je pri postavljanju prvog pitanja uključiti sve sudionike_ ce, tj. osigurati da svi_ e barem nešto kažu, jer to utječe na to kako će teći ostatak rasprave.

Postavljaju se pitanja za pojašnjavanje, parafrazira rečeno i pokušava uključiti i one koji manje govore (npr. „A što ti misliš o tome, X?“). Važno je naglas komentirati govor tijela ako je on važan (npr. „Vidim da svi klimate glavom, znači da se slažete.“). Ako sudionici_ e komuniciraju porukama, treba ih pročitati naglas (npr. „X je napisala sljedeće...“).

5. Sumiranje i osvrt (5 minuta)

Nakon zadnjeg pitanja voditelj_ ica ističe najvažnije zaključke na postavljena pitanja. Nakon što sudionici_ e daju svoje mišljenje i nadopune, voditelj_ ica ih može i kratko zapisati na ploču ili papir te

pozvati sudionike_ce da ih nadopune po potrebi. Voditelj_ica zahvaljuje sudionicima_ama na vrijednim informacijama.

6. **Prostor za dodatna pitanja i informacije** (10 minuta)

Voditelj_ica pita sudionike_ce imaju li dodatna pitanja ili želju za podjelom nekog iskustva koje nije obuhvaćeno pitanjem, a tiče se teme.

7. **Zatvaranje** (5 minuta)

Voditelj_ica još jednom zahvaljuje svima okupljenima te najavljuje sljedeće aktivnosti projekta.

Pitanja:

1. Za početak, jesu li sva područja CSE-a prema smjernicama (UNESCO 2018) uključena u dokumente vaše škole? Koja su područja uključena u kurikulum, a koja u godišnji plan i program rada?
2. O kojim bi temama iz područja CSE-a mladi svakako trebali učiti u školi?
 - a. Podučavate li ih vi i, ako da, na koji način (kao dio redovite nastave, kao dio izvannastavnih aktivnosti)?
3. Postoje li, prema vama, neke teme iz područja CSE-a o kojima mladi ne bi trebali učiti u školi?
 - a. Koje su to teme?
 - b. Koja druga mjesta, organizacije ili institucije prepoznajete kao relevantna za edukaciju o ovim temama?
4. Prema *online* upitniku koji smo nedavno provele o stavovima i potrebama nastavnog osoblja, kao velik rizik u provođenju CSE-a navode se roditelji.
 - a. Kakva su vaša iskustva po pitanju suradnje s roditeljima, predstavljaju li za vas izazov u provođenju tema iz područja CSE-a?
 - b. Prepoznajte li još neke izazove i/ili prepreke u svom radu kad je riječ o podučavanju tema iz područja CSE-a?
5. Analiza kurikula koju smo također nedavno provele (ukupno 50 kurikula osnovnih i srednjih škola u PGŽ-u, SMŽ-u i VŽ-u) pokazuje da su u njima iz područja CSE-a najviše zastupljene vrijednosti i vještine te se spominjane teme tiču širih, krovnih pojmova poput poštivanja i promicanja ljudskih prava, a rijetko su usredotočene specifično na seksualnost. S druge strane, teme vezane za rod i reproduktivno zdravlje obrađuju se rijetko, no vrlo specifično. Preliminarno izvješće pokazuje da je najmanje zastupljenih sadržaja iz područja Ljudsko tijelo i razvoj te Seksualnost i seksualno ponašanje. Također, na našim fokusnim grupama s mladima uviđamo da uopće ne znaju značenje termina reproduktivno zdravlje.

- a. Trebaju li se mladi o ovim temama (tijelo, razvoj, pubertet, seksualnost, reproduktivno zdravlje) educirati u školi?
 - b. Ako da, unutar kojeg bi se predmeta mladi trebali educirati o ovim temama?
 - c. Ako ne, tko bi i gdje mogao informirati i educirati mlade o ovim temama?
6. Uzimajući u obzir svoje dosadašnje iskustvo u sustavu obrazovanja i rada u školi, prepoznajte li potrebu za podrškom u provođenju CSE-a u vašoj školi, bilo kao zasebnog predmeta ili u sklopu redovite nastave?
- a. Čija bi vam podrška u provođenju CSE-a bila najznačajnija?
 - b. Kakav bi vam oblik/vid podrške pomogao u provođenju CSE-a?

Protokol o pripremi i provedbi fokusnih grupa za učenike i učenice

Predviđeno je trajanje fokusne grupe 60 minuta.

1. Priprema i dolazak sudionika_ca

Fokusne grupe provodit će se uživo.

Odabrat će se prostor koji odgovara sigurnosnim zahtjevima, ima pristup sanitarnom čvoru i omogućava neometanu provedbu fokusne grupe. Prostor treba biti spreman barem pola sata prije početka fokusne grupe, a sudionike_ce treba zamoliti da dođu pet do deset minuta ranije od planiranog početka. Prostor treba sadržavati dovoljan broj stolica postavljenih u krug: za voditelja_ica, osobu koja piše bilješke i sudionike_ce. U prostoriji treba osigurati ploču i pisalo ili *flipchart*-stalak s papirima.

Pri dolasku sudionika_ca voditelj_ica ih pozdravlja, upoznaje te stupa s njima u neobavezan razgovor. Prikuplja obrasce informiranog pristanka (roditelja) ako to nije učinjeno ranije. Učenici_e ispunjavaju potpisnu listu.

2. Uvodne aktivnosti (5 minuta)

Voditelj_ica zahvaljuje sudionicima_ama na dolasku i naglašava važnost njihova sudjelovanja u fokusnoj grupi.

Voditelj_ica se predstavlja i objašnjava svoju ulogu u procesu, kao osobe koja postavlja pitanja i pomaže u tome da svi odgovore i jasno izraze svoje mišljenje. Predstavlja se i osoba koja piše bilješke.

Voditeljica objašnjava svrhu sudjelovanja učenika_ca na fokusnoj grupi i način uključivanja prikupljenih podataka u stvaranje dokumenata koji će se uputiti školama te gradskim i županijskim vlastima kako bi oni znali što učenici_e žele učiti u školi.

Voditeljica pokazuje diktafon (ili drugo sredstvo snimanja) i objašnjava da će se snimati zvuk kako bi se poslije točno moglo napisati ono što je rečeno, bez nagađanja. Pojašnjava se uloga osobe koja piše bilješke te se objašnjava na se koji način čuva tajnost podataka, odnosno anonimnost. Zatim počinje snimanje zvuka fokusne grupe, što se obznani sudionicima_ama.

3. Upoznavanje (10 minuta)

Sudionici_e se kratko predstavljaju. Ovdje voditelj_ica može provesti igru upoznavanja po vlastitom nahođenju i preferencijama, koja će omogućiti da se sudionici_e malo opuste.

Voditelj_ica može izraziti zadovoljstvo raznolikošću grupe, a može istaknuti i jednu stvar koja ih povezuje.

4. Rasprava (30 minuta)

Voditelj_ica naglašava da nema točnih i netočnih odgovora na postavljena pitanja. Govori sudionicima_ama da se mogu sami javiti za riječ, bez prozivanja.

Voditelj_ica kratko predstavlja što je CSE.

Nakon toga započinje rasprava u kojoj se postavljaju pitanja ovisno o dobi sudionika_ca. Naglašava se važnost pričanja o svom iskustvu, no i mogućnost korištenja iskustava članova_ica obitelji, prijatelja_ica i poznanika_ca. Važno je pri postavljanju prvog pitanja uključiti sve sudionike_ce, tj. osigurati da svi_e barem nešto kažu, jer to utječe na to kako će teći ostatak rasprave.

Postavljaju se pitanja za pojašnjavanje, parafrazira rečeno i pokušava uključiti i one koji manje govore (npr. „A što ti misliš o tome, X?“). Važno je naglas komentirati govor tijela ako je on važan (npr. „Vidim da svi klimate glavom, znači da se slažete.“).

5. Sumiranje i osvrt (5 minuta)

Nakon zadnjeg pitanja voditelj_ica piše najvažnije zaključke na postavljena pitanja. Zatim poziva sudionike_ce da ih nadopune po potrebi. Voditelj_ica zahvaljuje sudionicima_ama na vrijednim informacijama.

6. Zatvaranje (5 minuta)

Voditelj_ica još jednom zahvaljuje svima okupljenima te ističe mjesta na koja se učenici_e mogu obratiti ako imaju dodatna pitanja.

Pitanja

1. Međuljudski odnosi (interpersonalne veze) podrazumijevaju odnose koje gradimo s ljudima u svojoj bližoj okolini, npr. obitelj, prijateljstvo, romantične veze i slično.
 - a. Jeste li u školi razgovarali_e o obiteljima/prijateljstvu/romantičnim vezama i, ako da, u sklopu kojih predmeta/izvannastavnih aktivnosti ili događaja?
 - b. Koja vam je od ovih tema bila najvažnija ili najzanimljivija i o čemu biste voljeli_e više razgovarati u školi?
 - c. Jeste li u školi pričali_e o seksu i seksualnosti? Kada, gdje i s kim?
2. Vrijednosti su neka načela ili osjećaji kojih se držimo, koje smatramo važnima u određenim odnosima ili situacijama. Vrijednosti mogu biti društvene ili osobne. Jeste li govoreći o ovim temama spomenuli_e neke vrijednosti ili biste sami_e dodijelili_e neke vrijednosti nekima od ovih tema?
 - a. Jeste li čule_i za pojam *ljudska prava* u školi i što povezujete s tim?
3. Jeste li u školi spominjali_e pojmove rod ili spol? Možete li objasniti na što se svaki od njih odnosi?
 - a. Koje je očekivano ponašanje od dječaka u vašoj okolini? Koje je očekivano ponašanje od djevojčica u vašoj okolini?
4. Jeste li u školi razgovarali_e o nasilju i, ako da, u sklopu kojih predmeta/izvannastavnih aktivnosti ili događaja?
 - a. Kako biste objasnile_i nasilje?
 - b. Kakve oblike i vrste nasilja poznajete?
 - c. Razgovarate li u školi o sigurnom korištenju interneta, aplikacija i društvenih mreža?
 - d. Zna li kome biste se mogle_i obratiti za pomoć i podršku u slučaju da doživite neke od situacija o kojima smo razgovarali?
5. Kako na vas utječu medijske objave u pogledu percepcije sebe i zadovoljstva samima sobom? Utječe li na sliku o vašem tijelu ili statusu u društvu?
 - a. Je li vam bitno složiti se s mišljenjem svoje grupe prijatelja o seksu i vezama i mislite li da je lako „potpasti“ pod utjecaj vršnjaka_inja?

- b. Na koji biste način ili u sklopu kojih predmeta/aktivnosti željele_i razgovarati o ovim problemima u školi?
6. U sklopu kojih ste predmeta u školi razgovarali_e o ljudskom tijelu, razvoju, seksualnoj anatomiji i fiziologiji?
 - a. Jeste li u školi razgovarali_e o pubertetu i što biste istaknule_i kao važno?
7. S kime biste u svojoj okolini najprije razgovarale_i o svojim seksualnim nagonima, osjećajima, željama?
 - a. Kada biste odlučile_i djelovati u skladu s tim osjećajima?
 - b. Jeste li čule_i za pristanak? Što je to?
8. Jesu li vam poznati pojmovi seksualnog i reproduktivnog zdravlja?
 - a. S kime razgovarate o tome?
 - b. Što po vama sve uključuje seksualno/reproduktivno zdravlje?
 - c. U sklopu kojih biste predmeta/aktivnosti voljele_i o ovome učiti u školi?
9. Nakon što smo prošle_i sve teme cjelovite seksualne edukacije – što mislite, o čemu najmanje, a o čemu najviše čujete u školi? Koja vam je tema važna, a o njoj malo razgovarate?

Protokol o pripremi i provedbi razgovora s roditeljima

Predviđeno trajanje razgovora je 60 minuta.

1. Priprema i dolazak sudionika_ca

Razgovor će se provoditi online. Za održavanje razgovora treba osigurati korištenje programa ili alata koji odgovaraju sigurnosnim zahtjevima i osiguravaju zaštitu podataka, a omogućavaju snimanje fokusne grupe. Sudionici_e ispunjavaju potpisnu koja sadržava pitanja o osnovnim podacima (dob, spol), kao i obrazac informiranog pristanka.

2. Uvodne aktivnosti (10 minuta)

Istraživačica zahvaljuje sudionicima_cama na dolasku i naglašava važnost njihovog sudjelovanja u dijalogu. Istraživačica se predstavlja i objašnjava svoju ulogu u procesu. Važno je staviti naglasak na facilitaciju i olakšavanje međusobne komunikacije sudionika_ca. Predstavlja volonterku koja vodi bilješke. Sudionike_ce se upoznaje s osnovnim informacijama o projektu. Objašnjava im se svrha sudjelovanja u istraživanju i način uključivanja prikupljenih podataka u stvaranje zagovaračkog dokumenta. Sudionike_ce se upućuje na tehnička pitanja provedbe dijaloga, odnosno napominje se da će se snimati zvuk. Pojašnjava se uloga osobe koja piše bilješke te se objašnjava na koji način se čuva tajnost podataka, odnosno anonimnost sudionika_ca. Provjerava se znaju li svi sudionici_e upaliti i

ugasiti mikrofona. Ako postoji ta opcija, sudionicima_ama se pokazuje i način na koji se javljaju za riječ, kao i korištenje poruka (chat).

3. Upoznavanje (10 minuta)

Sudionici_e se kratko predstavljaju imenom. Voditelj_ica može izraziti zadovoljstvo raznolikošću grupe, a može istaknuti i jednu stvar koja ih povezuje.

4. Rasprava (35 minuta)

Počinja snimanje zvuka fokusne grupe, što se obznani sudionicima_ama. Voditelj_ica naglašava da na postavljena pitanja nema točnih i netočnih odgovora te da je svačije iskustvo važno te govori sudionicima_ama da se mogu sami javiti za riječ, bez prozivanja. U online okruženju mogu dignuti ruku da naznače javljanje za riječ i koristiti opciju odgovora preko poruke. Okupljenima se kratko predstave područja cjelovite seksualne edukacije prema UNESCO smjernicama (2018). Područja su podijeljena putem Power point prezentacije. Nakon toga započinje rasprava u kojoj se postavljaju pitanja. Naglašava se važnost pričanja o svom iskustvu, no i mogućnost korištenja iskustava drugih roditelja_ica ih svoje okoline. Važno je pri postavljanju prvog pitanja uključiti sve sudionike_ce tj. osigurati da svi barem nešto kažu, budući da to utječe na to kako će teći ostatak rasprave.

Postavljaju se pitanja za pojašnjavanje, parafrazira rečeno i pokušava uključiti i one koji manje govore (npr. „A što ti misliš o tome, X?“). Važno je na glas komentirati govor tijela ako je on važan (npr. „Vidim da svi klimate glavom, znači da se slažete.“). Ako sudionici_e komuniciraju porukama, treba ih pročitati na glas (npr. „X je napisala sljedeće...“).

5. Sumiranje i osvrt (5 minuta)

Nakon zadnjeg pitanja, voditelj_ica ističe najvažnije zaključke na postavljena pitanja. Nakon što sudionici_e daju svoje mišljenje i nadopune, voditelj_ica ih može i kratko zapisati na ploču ili papir te pozvati sudionike_ce da ih nadopune po potrebi. Voditelj_ica zahvaljuje sudionicima_ama na vrijednim informacijama.

6. Prostor za dodatna pitanja i informacije (10 minuta)

Voditelj_ica pita sudionike_ce imaju li dodatna pitanja ili želju za podijeliti neko iskustvo koje nije obuhvaćeno pitanjem, a tiče se teme.

Pitanja:

1. Nakon što ste vidjeli_e od kojih se elemenata prema UNESCO-vim smjernicama sastoji CSE, što smatrate o kojim temama bi mladi svakako trebali učiti u školi?
 - a. Na koji način (kao dio redovite nastave, kao dio izvannastavnih aktivnosti)?
2. Postoje li prema vama neke teme iz područja CSE o kojima mladi ne bi trebali učiti u školi?
 - a. Koje su to teme?
 - b. Gdje bi trebali razgovarati o ovim temama? Koja druga mjesta, organizacije ili institucije prepoznajete kao relevantna za edukaciju o ovim temama?
3. Prema online upitniku kojeg smo nedavno provele o stavovima i potrebama nastavnog osoblja, kao velik rizik u provođenju CSE se navode upravo roditelji.
 - a. Kakvi su vaši stavovi prema ovoj tvrdnji?
 - b. Što ili koga vi smatrate najvećom preprekom uvođenja cjelovite seksualne edukacije u škole?
4. Analiza kurikuluma koju smo također nedavno provele (ukupno 50 kurikuluma osnovnih i srednjih škola u PGŽ, SMŽ i VŽ) pokazuje da su u njima iz područja CSE najviše zastupljene vrijednosti i vještine, te se tiču širih, krovnih pojmova poput poštivanja i promicanja ljudskih prava, a rijetko su usredotočene specifično na seksualnost. Preliminarno izvješće pokazuje da je najmanje zastupljenih sadržaja iz područja Tijelo i razvoj te Seksualnost i seksualno ponašanje. Također, na našim fokus grupama s mladima uviđamo da uopće ne znaju značenje termina reproduktivno zdravlje.
 - a. Trebaju li se mladi educirati o ovim temama (tijelo, razvoj, pubertet, seksualnost, reproduktivno zdravlje) u školi?
 - b. Ako da, gdje (unutar kojeg predmeta) bi se mladi trebali educirati upravo o ovim temama?
 - c. Ako ne, gdje i tko bi mogao informirati i educirati mlade o ovim temama?
5. Uvidom u vaše dosadašnje iskustvo sa odgojno-obrazovnim sustavom, prepoznajte li potrebu za uvođenjem zasebnog predmeta o CSE?
 - a. Na jednoj fokus grupi s učenicima, rečeno nam je da bi voljeli poseban predmet o seksualnosti koji bi vodila stručna osoba. Što mislite o tome?